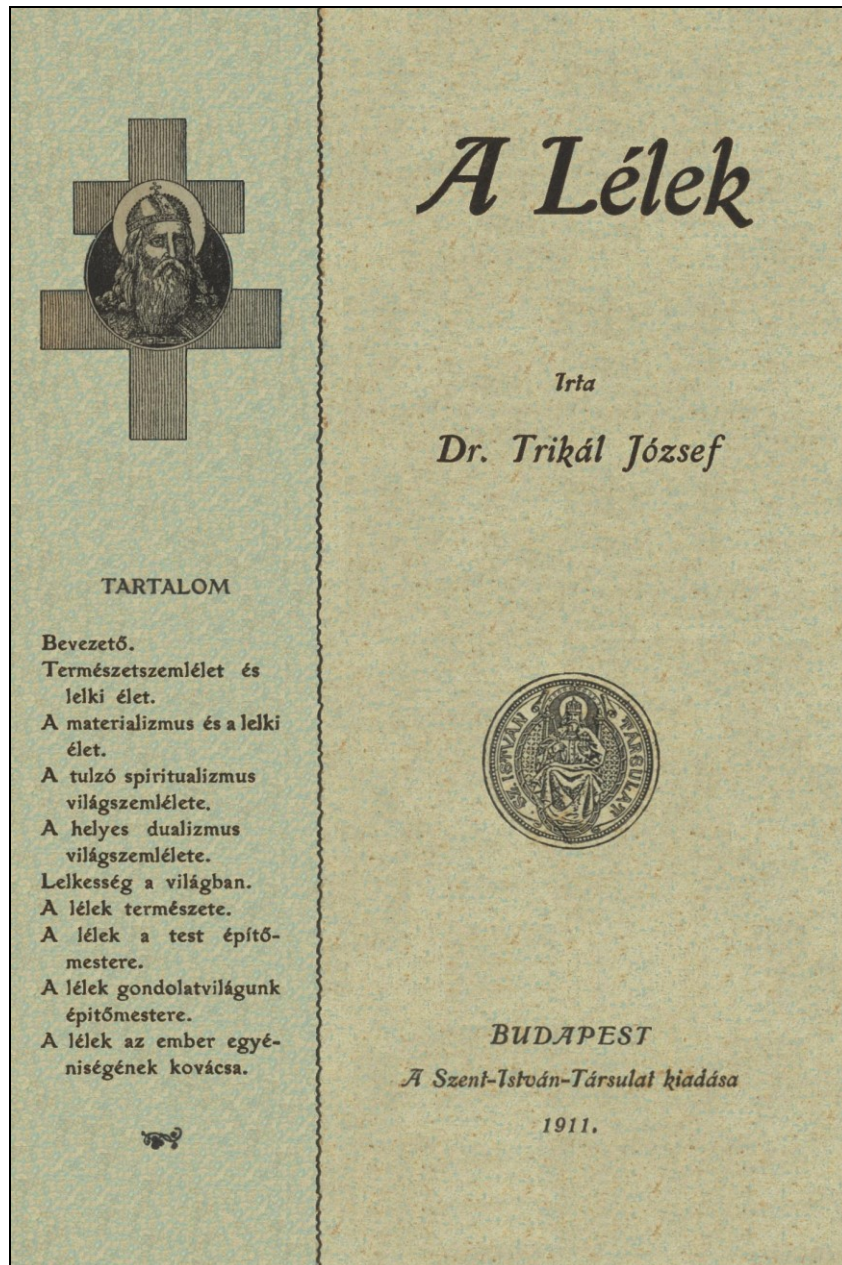

Trikál József

A lélek

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Trikál József
A lélek

Nihil obstat.
Dr. Alfredus Zubriczky,
Censor diocesanus.

Nr. 6179.
Imprimatur.
Strigonii, 16. Sept. 1911.
Dr. Ludovicus Rajner,
Eppus, Vic. generalis.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1911-ben jelent meg a Szent István Társulat kiadásában. Az elektronikus változat szövege megegyezik a könyvével, kivéve egy-két, a mai helyesírásnak megfelelő módosítást.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezető.....	4
I. fejezet: Természetszemlélet és lelki élet	5
1. A materializmus és a lelki élet	8
2. A túlzó spiritualizmus világszemlélete	11
3. A helyes dualizmus világszemlélete	14
A lélek természete.....	18
1. Lelkesség a világban	18
2. A lélek természete.....	22
3. A lélek a test építőmestere	26
4. A lélek gondolatvilágunk építőmestere	28
5. A lélek az ember egyéniségének kovácsa.....	33

Bevezető

Az eszméknek is megvan a maguk történetük. Hatalmas erővel pattannak elő a lélek mélységeiből, elemi harcokat szülnek, hódító lelkesedéssel csatasorba állítanak ezreket, tombolnak sokáig a szellemi élet térképén, de maradandó nyomot csak annyit hagynak hátra, amennyi bennük az igazság. Olykor a robbantó, a nagy felindulásokat felkavaró eszmék rohamosan torlódnak egymásra s a hullámhegyek egymás ellen küzdenek, egymást ölik is meg.

Ilyen az emberi gondolatok sorsa! A gondolkodás történetével foglalkozó elme úgy tekint vissza a múlt szellemi áramaira, mint a veterán a csatasíkra. Mindenütt enyészet, pusztulás, letörés, rom. Az utódok küzdelmes munkája a hervadás helyébe életet varázsolni, a csalódásokból és kiábrándulásokból tanulságokat meríteni, az új nemzedéket a régi és igaz gondolatokkal kapcsolatba hozni. Mert az igazságot a legtombolóbb és legékesebb szavú tévedés sem képes elsodorni a szellemi életből.

A lélek kérdésével szándékozom e műben foglalkozni. S mikor kiírom e szót: lélek, egymásután szállnak föl képzeletemben azok a szenvedélyes gondolatok, amelyek a lelket a valóság világából kiirtani törekedtek. Az angol empiristák, mint Hume, a francia forradalom anyagelvűi, a Kant-féle fenomenalizmus, a XIX. század német materialistái, a darwinisták, az ideálisabb irányzatú modern Wundt-Paulsen-iskola és számtalan tanítványaik mind kimarják a lelket a tudományból, a hitből s a közmeggyőződésből. S látom, mennyi lélek szenvedett hajótörést; mennyi vallásos szív omlott össze; mennyi erkölcs és erény hervadt el e pusztító tanok nyomán. Mert ha nincs lélek, nincs örökkévalóság, és miért az önmehtagadás? Mire jó a szenvedélyek megfékezése?

De most úgy érzem, hogy a bölcséleti vélemények küzdelmében nyugvó ponthoz jutottunk. A nagy, lelkeket fellázító hullámok lassan elülnek, a kedélyek egyensúlyba jutnak, az elmék ismét alkalmasak higgadt elmélyedésre, finom elemzésre, éles megkülönböztetésre. Mikor ugyanis minden gondolat végiggondolta és egyúttal kiélte már magát, mi az eredmény? Mit mutat a mérleg? A lélek helyébe behelyettesített értékek kiállják-e a bírálatot?

Bizony az eredmény a legjobb esetben sem lehet más az ellentábor részéről, mint az *ítélet felfüggesztése!* Ez nagyon szomorú eredmény! S ha a csökönyös ellenállás helyébe, amelyet a tudomány a lélekkel szemben tanúsít, becsületesség és őszinteség lépne, a semmivel egyenlő eredmény láttára nagy bűnbevallásnak kellene beállnia. Mert nincs is remény most már arra, hogy az úgynevezett tudomány a lelki élet nagy kérdéseit a maga egyoldalú szempontjaiból megoldja.

E kis műnek célja, hivatása csak ez az egy gondolat! Kimutatja, hogy a különféle lelket-tagadó bölcséleti áramlatok csődbe jutottak s hogy a korunkban felmerült nagy kérdések: főleg a gondolkodás önkényessége, függetlensége, teremtő ereje s vele kapcsolatban az önmagát kifejtő szép egyéniség, a személyiség, a több-ember alaköltése sem a múlt, sem a jelen egyoldalú léleknélküli bölcselkedéséből meg nem érthetők.

I. fejezet: Természetszemlélet és lelki élet

Ki vagyok én? A gondolkodás történetében mindig felmerült e kérdés. Az egyszerű, gyermekes képzelet épp oly lelkesedéssel sietett rá felelni, mint az éles bírálatokban finoman kicsiszolt elme.

Az ember a természet bűbajos világába helyezve érzi a nagy kapcsolatokat, de a nagy különbségeket is; a rokonságot s az éles ellentéteket. Mikor a rokonvonásokra gondol, lelkeket lehel a csillagokba, a titkos sejtéseket gerjesztő hegyvölgyekbe, a tenger mélységeibe, a patak csacsán szökellő habjaiba. Önmagát, saját lelkét, hangulatát, érzését, ösztöneit lesi ki minden mozgásból, színből, hangból, jelenségből.

Ha az ellentéteket szemléli, kinő a félelmet gerjesztő hangulatokból, úrrá lesz a kéjt, az élvezetet, a gyönyört felajzó színek és mámorító hatásokat felkorbácsoló erők fölött. Az erkölcsi eszmények, az alkotó képességek magas távlatokba emelik a természet fölé s a különállás és uralom érzetével töltik el.

Az ember szüntelenül gyötrődve kérdi: mi vagyok én? Mert az ember a legmagasabb, legeszményibb magaslatról is – sajnos – megint szívesen leszáll az érzéki világba és annak mélységeibe, erőibe, erőrendszereibe, hogy azután ismét végtelen magaslatba lendüljön a tér, idő és mulandóság fölé.

Ezen ősi ösztönből fakadnak a természetlátás és metafizika ellentétes irányai. Ha a hullámvölgyben vagyunk, egynek valljuk magunkat a természet alkotó elemeivel; létünk anyagi oldalával beleágyazzuk magunkat az elemek és a szükségszerűen működő erők közé. Majd ismét a nemesebb, a szellemi részünk szólal meg bennünk és kilódtjuk magunkat az anyag fölé, érezzük az egyéniségben, az észben duzzadó erőt, az erkölcsi szabadságot. Érezzük az alkotó tehetségeket, a szükségszerűséggel szemben álló öntudatos tevékenységet s mint cselekvő alany állunk a tárgyakkal szemben, mi más vagyunk, mint maga az egész világ. Mi *én* vagyunk. Titkos öntudatos erőforrás, saját értékkel, sajátos törvényszerűséggel, különleges igényekkel. Lelkes lények vagyunk!

Amit a természetbölcselet monizmussal, a metafizika materializmussal nevez, az a természetbe önmagát is beléhelyező énnék, a természettel magát egynek valló szemlélődésnek bölcselkedése. Míg a spiritualizmus és dualizmus látja a természettel való sok hasonlóság mellett is a hatalmasan elterülő távolságot az anyag és szellem; a szükségszerűség és szabadság; a föltétlen és számtani pontossággal megisméltendő törvényszerűség és egyéni önkényesség között.

A korszellem mindig hol ezen, hol azon gondolkodásnak kedvez. A görög bölcselkedés a legridegebb materializmussal kezdődött. De nem boldogult. Akkor bekapcsolta a mindenség folyásába az értelmet. Még tovább kellett mennie s Plátó az ideális bölcselkedésnek örökszép rendszerét dolgozta ki. Plátó művét reálisabbá Arisztotelesz tette. Azontúl az epikureusok és sztoikusok ismét a materializmus javára dolgoztak, bár a lélek létét önmagában véve nem tagadták, csak azt anyagiasították. Az újplatonikusok azonban a másikat végletbe csaptak át; ők az anyagot is átszellemítették, *szellemi* tulajdonságok összepréselése eredményének tekintették és a legelvontabb spiritualizmusba kerültek.

És ez a gondolkodás folyton-folyvást körforgásban van.

A kereszténység a helyes, a mérsékelt dualizmus bölcséletét dolgozta ki.

A XV. században azonban a természettudományok hatalmas föllendülése, az anyagi erők fölfedezése, a természetnek meghódítása a materializmusnak malmára hajtotta a vizet. A győző nem érezte a legyőzött anyag fölött saját erejének, személyiségének értékét. Mikor az ész hódított, egyúttal meghódolt! Az angol empirizmus s az abból fakadt francia forradalmi materializmus a legdurvább anyagelvűség s a legridegebb szükségszerűség bölcsellete. Íme a

jelentősebb képviselők: Hume kételkedő, Bacon tanítványa Hobbes, John Toland, Robert Hooke durva anyagelvűek, akik szerint a lelki élet a testinek, a fizikai világnak művelete. A francia La Mettrie (*L'homme machine* 1748) és Holbach (*Système de la nature*) az embert pusztá géppé, a lelket a testi élet egyik működési alakjává teszik.

Természetesen a spiritualizmusnak is voltak közben képviselői, sőt sokszor túlzó mesterei. A keresztény bölcséletnek a test és lélek lényegére, természetére, a kettőnek egymáshoz való viszonyára vonatkozó egészséges és mérsékelt gondolatait eltorzította Descartes, aki teljes ellentétet állított föl az anyag mint kiterjedt dolog (res extensa) és a lélek, mint gondolkodó valóság (res cogitans) között. Descartes hatott Spinoza gondolataira, aki szerint csak egy végtelen gondolkodó lény van, akinek természetét mi a kiterjedés és gondolkodás szimbóluma, jelképe alatt fogjuk fel és elkülönítjük az anyagot a szellemtől, pedig a kettő egy, sőt minden csak egy, ti. a végtelen állag: Isten. Ez már mindenistenítés.

Leibnitz a mindenséget erőparányokká oldotta föl, mondjuk így: lelkecskékké, mert hisz az ő parányai, monadjai, képzelőtehetséggel bírnak, tehát az egész mindenség képzetek, homályosabban vagy világosabban látó parányok összessége. A legalsó fokon a lelkecskéké vágyódnak (vis appetitiva), magasabb fokon elképzelnak (vis representativa), még magasabban lelki folyamatokat élnek át (perceptio), végül azoknak tökéletes öntudatával is bírnak (apperceptio). Szóval a világ lelki életet élő monadok összessége. Így gondolkodott Maine de Biran is.

Ha a bölcselkedés mélységét tekintjük, a spiritualizmus követői sokkal magasabb színvonalon állanak, mint az anyagelvűség hívei. Azt hiszem, ezt bárki is kénytelen elismerni.

A XIX. század új látómezőt mutat. Még izzóbb törekvéseket tapasztalunk a nagy kérdés eldöntésére: mi vagyok én és mily kapcsolat van köztem és a természet között? Van-e a szellem és az anyag között áthidalhatatlan mélység, vagy vissza lehet vezetni az egyiket a másikra? Talán a szellemet az anyagra? Vagy inkább az anyagot is a szellemből kell kiszönünk?

Kant a kettő között világosan látja a különbségeket. A térben és időben lefolyó anyagi folyamatok mások, mint a csak az időben elillanó lelki jelenségek. De szerinte mi csak mind a két részről a jelenségeket szemléljük. Az anyagiakat, amelyek valami anyagi alomra; szellemieket, amelyek bizonyos szellemi alapra utalnak. De mi az anyag magában s mi az a szellem magában, azt nem tudhatjuk. Az az ő alap itt is, ott is oly magában való, amelyet sem érzékeimmel meg nem közelítek, sem öntudatomban meg nem ragadhatok. Kant a dualitás alapján állott; gyakorlatban az anyagi és a szellemi élet különbözőségét vallotta.

De mi az a titkos magában való? Az a lefátyolozott állag, amely a természet és a szellem életét hordozza? Kettő van-e ilyen vagy csak egy? Egymásra visszavezethetők-e vagy nem? S megindult a német romantika, az a költői szárnyalású bölcselkedés, amely művészeti szemlélődéssel iparkodott megérezni s megragadni azt az örök és végtelen, de súlytalan és elillanó valóságot, amelyből úgy a szellemi mint az anyagi élet kifejlődését megmagyarázni vágytak. A kettőt egy ősi egységre visszavezetni, lelki szükséglete volt Fichtének, Schellingnek és Hegelnek! S bizonyára a szellemi élet föltétlen kiválósága okozta, hogy mind a három bölcselő szellemi elvből, valami örök Én-ből s nem örök anyagból sodorta ki a világmindenséget.

Igaz, hogy a romantikára vastag anyagelvűség szakadt rá s néhány évtizeden Vogt, Moleschott és Büchner merész állításaikkal elkábították a közvéleményt, főleg mikor a darwinizmus is fellendült és filozófiailag Häckelben és követőiben elfajzott, de ez a forradalom is kiélte magát és csúfosan elbukott azon nehézségeken, amelyeket a lelki élet elemzése, annak az anyaggal szemben való egészen sajátos megnyilvánulása felmutat.

Ezen csúfos kudarc okozta, hogy az elmélkedés ismét metafizikai útra tért s az anyag és a szellem közötti rokonságot ismét benső elmélyedéssel, intuitióval óhajtott megérezni. Végül Schopenhauer rábukkant az akaratra, mint a természeti és szellemi élet közös lendítő erejére. Vágy van itt, vágy van amott, mind a két vágy egy ősi erőnek megfeszülése, anyaggá és

szellemmé, mondjuk, természetté és lelki életté való kifejlődése. Wundt, Paulsen és a modern voluntaristák ezen az úton haladnak, amíg metafizikusok; de nagy nehézség előtt állanak, ha elvüket az ismeretelméletre kell alkalmazniok. A kétféle életnek egységesítése e téren már nem sikerül s kénytelenek egy bizony nem sokat mondó elmélethez menekülni, hogy ti. a természetnek élete és a lelki élet párhuzamos vonalban egymás mellett haladnak.

Sőt Paulsen még tovább megy. Áttelekíti az anyagot, illetőleg az anyagvilágot, lelki tulajdonságokkal ruházza azt fel s ezzel már miszticizmusba téved. De hisz ezekről mindjárt lesz szó. Ez a szemlélődés már a dualizmus győzelmét jelzi.

Végző eredményeink a természetszemléletre vonatkozólag a következők. Az anyagelvűség ma túlhaladott álláspont. A spiritualizmus akár annak Descartes alakját tekintsük, aki az anyagot és szellemet mint két teljesen ellentétes és egymással kapcsolatba nem hozható valóságot kezelte; akár a Spinoza, Fichte, Hegel, Schopenhauer, Wundt, Paulsen spiritualizmusát szemléljük, akik kénytelenek voltak mindannyian a természetet áttelekíteni, mert másképp a lelki élet mint egy világrejtély állt előttük, szóval mind a két spiritualista szemlélet oly szempontokat vonszol rendszerében, hogy az ellentmondás lépten-nyomon felbukkan. Oka pedig ezen rosszban való csodálatos állhatatosságnak az, hogy egyrészt helytelenül magyarázzák a dualizmust, a test és a lélek életét, másrészt valami ellenállhatatlan erő unszolja az embert, a fölösleges *egységesítés* felé! Most tehát az a feladatom, hogy ezen helytelen természetszemléletek következményeit a lelki élet sajátosságainak kidomborítása alapján feltüntessem.

1. A materializmus és a lelki élet

Kell-e a gondolkodást, a szellemi életet a lét önálló jelenségének tekinteni? Az anyagelvűség és édes testvérei, a darwinizmus és a Häckel-féle fejlődéstudomány, tagadják a gondolkodásnak anyagfölöttiségét; tagadják, hogy a szellemi élethez *más* is kívánatos, mint az inger, ideg és az agy! A közvetítő elemek, inger, ideg, éppúgy, mint maga az agy, a természet alkotó elemeiből származnak, sajátos berendezéssel, összetétellel és működési körrel bírnak s kizárólag általuk és bennük megy végbe a gondolkodás. A gondolat forrása tehát az anyag és nincs szükség lélekre.

A régi görög anyagelvűség is lefokozta a lelket anyaggá, de azt mégis valami más, valami finom, meleg pára, lehelet alakjában szemlélte! A lélek anyaga tehát más volt, mint a testé! Korunk anyagelvűsége az anyag *kettőségét* elvetette s egy ős és örök anyagban hisz. Ennek az egy anyagnak működése, erő kifejtése úgy az anyagi, mint a lelki élet jelenségei. Mi a lélegzés? Kiválasztás! Mi az emésztés? Ugyanaz! Mi a vérkeringés? Szintén csak az! Mi a gondolkodás? Az agy kiválasztása és semmi más! Azért tanítja, teszme Vogt (Köhlerglaube und Wissenschaft 1855.), hogy lelki életünk semmivel sem gazdagabb, mint érzéki tapasztalataink. Oka pedig ennek az, mert az agyvelő a lelki működés egyedüli szerve. Annak súlya, felületének szélessége, csavarulatainak gazdagsága, a szegényes vagy gazdag lelki élet forrása. Moleschott (Der Kreislauf des Lebens) is így gondolkodik. Sőt vallja, hogy amint a test, úgy a gondolat is kiterjedt. Hiszen – mondja – a lélektani kísérletek bizonyítják, hogy a gondolatok születése időt emészt föl. A gondolat mozgási jelenség, még pedig az agy anyagának átváltozása. Az ember a szülők és a dajkák, hely és idő, levegő és éghajlat, fény és hang, táplálék és ruházat szülötte, összefoglalása, keveréke. Büchner (Kraft und Stoff) már nehézségeket is lát ugyan, de azokat merészen kettévágja! Mi a gondolat? kérdi. Az anyagnak, ennek a nagy ismeretlennek egy megjelenési módja. Máskor meg azt mondja róla, hogy az az agy tevékenysége! De hogyan kezdenek az atomok, az idegsejtek érzeteket, tudatot nemzeni? Ez a kérdés szerinte fölösleges! Elég azt tudni, hogy vannak érzeteink, van öntudatunk, a többi már mellékes. Persze, miután ezt a legfőbb nehézséget szerencsésen átugrotta, felosztja az agyfelületet, mint valami térképet a lelki tehetségeknek, mint értelem, emlékezet, képzelet stb. különféle öveire. Az agy sejtjeit is összeszámolja szemes szorgalommal s miután egy tanult embernek átlag csak 100,000 képzete és 500–1000 millió sejtje van, tehát – gondolja – még a meglevőkhöz sok új lelki tehetséget is szerezhetünk.

Büchner halála évében 1899-ben jelent meg Häckelnek is Welträtselje, aki az anyagelvűséget csak oly durván képviseli, mint elődei. A természetben minden érez és akar. A parányok pl. gyönyört éreznek a csoportosulásnál, fájdalmat a szétbomlásnál. Minden sejtnek meg van a lelki élete! S a kifejlett lelki élet ezen egyes sejtek lelki életének összessége. Magasabb rangú lényeknél – gondolja Häckel – az anyagiakon kívül külön lelki sejtek, pszichoplazma, vannak s ezek a léleksejtek vesznek részt a gondolkodásban. A lelki élet tehát, mint általában a sejtek élete, az élettan körébe tartozik és fizikai és kémiai elváltozásokból ered a lelki élet, az egész öntudat is. És ezen nézetek alapján arra a végső eredményre jut, hogy a testi és a lelki élet között oksági kapcsolatot kell felállítani. A testi folyamatok okai a lelkieknek! És megrója Wundtot, aki csak a testi és lelki élet párhuzamosságáról *mer* beszélni, anélkül, hogy az egyiket a másik okává tenné. Sem Wundt, sem Ebbinghaus, sem a többi modern bölcselem nem merték még azt állítani, hogy pusztán a testi elváltozás idézi elő a szellemi életet. Csak annyit állítottak és ezt is csak föltevés gyanánt, hogy, midőn a testben valami folyamat végbemegy, akkor a lélekben is keletkezik érzet, képzet stb., de hogyan és mi módon, mily törvényszerűség szerint történik ez a párhuzamos lelki történés, arra az emberi tudás szerintük ma még fényt nem tud deríteni. Mert a főnehézség abban rejlik, miképp idézhet elő egy a testben végbemenő *tér- és időbeli* mozgás, idegrezgés, agysejtrezgés, *térnélküli* érzetet, képzetet s gondolkodást! Häckel itt nehézséget nem látott.

A kérdés már most az, elegendő alapot nyújt-e nekünk az anyag a lelki élet sajátosságainak megmagyarázására? Feleletünk a következő: az anyagelvűség a legfelületesebb elmélet, amely a lelki életet egyáltalán képtelen megmagyarázni. S miközben erre vállalkozik, ellenkezésbe jön úgy a természettudománnyal, mint a lélek- és ismerettannal.

1. *A természettudománnyal.* A XIX. század közepe óta általánosan elfogadták az energia megmaradásának elvét. A világ eszerint egy zárt rendszer, amelyben bizonyos mennyiségű munkaképes energia van felhalmozva és az a mennyiség sohasem változik, hanem mindig állandó. Ez az energia lehet mechanikai, kémiai, elektromos és hő energia. A mi nagy zárt rendszerünk körében ezek az energiák egyik állapotból a másikba átváltozhatnak, de valami új, valami több energia létre nem jöhet. A mechanikai energia, a munka, egészben vagy részben átváltozhatik meleggé. A kémiai energia megfelelő mennyiségű elektromossággá. Az elektromosság ismét munkává alakulhat át, de a rendelkezésünkre álló nagy energiamennyiség sem nem fogyhat, sem nem gyarapodhat. Mennyisége állandó.

Mivel az anyagelvűség a lelki életet is az anyag jelenségének tartja, kénytelen tanítani, hogy a lelki élet is energiafogyasztással, vagy energiaszaporítással jár! De ezt a feltevést a tapasztalás eddig nem igazolta. Mert a fent jelzett energiák átváltozása ugyan alá van vetve az egyenértékűség törvényének, de ugyanezt a szellemi életre még nem sikerült kiterjeszteni. Az anyagi és a szellemi energia között minden egyenértékűség csak föltevés és nem bizonyított tény. A lelki energiák más sajátságokkal bírnak, mint a fizikaiak.

S ha valaki mégis ragaszkodnék ahhoz, hogy anyagi folyamatok változnak át gondolatokká, akkor fel kell vennie egy új energiaalakot, ti. a szellemi, a lelki energiát, mint azt újabban Ostwald tette. De ezt az energiát megint olyan tulajdonságokkal kell felruházni, amilyenekkel a többi energia nem bír. A fizikai világ energiáinak jellemző vonásuk a mozgás, legyen az akár látható, akár láthatatlan; durva alakú, vagy finom tömeccsmozgás. A mozgás azonban mindig csak térben képzelhető el. A lelki élet jelenségei az érzet, érzelem, gondolat, akarat ellenben tértől független történések. Amott az energiák különböző alakjai között meglehetősen egyformaság mutatkozik. Bizonyos állandó mérték alá esnek mind, amelynek segítségével kiszámíthatjuk, *miből mennyit* nyerünk és *hogyan?* Mennél mélyebben elemezzük azonban a lelki életet, annál gazdagabb és színesebb folyamatokra és formákra bukkanunk, annál változatosabb alanyi készségeket és képességeket kavarunk fel. Amott az átalakulás, a kapcsolódás, a lefolyás matematikai törvényszerűséggel megy végbe; itt a szándékok, a célok épp úgy mint a személyiségek mind egyéni jelleggel bírnak, következésképp a lelki élet megnyilvánulása, az ideális szempontok sajátságos uralma bámulatos és színpompás alakzatokat és nem állandó törvényszerűséget tár föl.

A kétféle energiaalak tehát semmi nyereséget nem jelent az anyagelvűség számára, sőt a dualizmus elismerését szükségképp kikényszeríti.

2. *Az anyagelvűség és lélektan* kibékíthetetlen ellentmondásban vannak egymással. A világ önmagában véve egy zárt quantum, mennyiség és annak mozgása! Érzékszerveimbe is mozgás útján lopózik be! A látást éterrezgés, a hallást hangrezgés, az ízlést kémiai folyamatok, bomlási processzusok okozzák. A szaglást szintén; a tapintás pedig mechanikai mozgás révén keletkezik. Már most azt megértjük, hogy egy mozgásból, hogy jön létre egy új mozgás! Tudjuk, hogy a külső vagy a belső mozgás hogyan fut az idegek közlésével az agyba, mint idéz az ott elő tömeccsmozgást, de miképp változik át a mozgás egyszerű érzetté, *tudatjelenséggé*, miképp nyer az az érzet bizonyos milyenséget, azt a mozgásból egyedül nem elemezzük ki. Mert az érzet pl. szín, hang, a mi számunkra nemcsak szín és hang, hanem *ilyen* szín, vagy *olyan* hang, nemcsak az ingernek *megérzése*, hanem annak *tudomásulvétele*, azután annak elemzése, azután belefűzése a mi jelen és múlt emlékeinkbe. Egy akkord az én lelkemben moll vagy dúr, bánatos vagy derült, olvadó vagy harcias. Egy-egy színfolt nemcsak szín, de felhő, talán úszó bárányszín, vagy lomha köd. Egy és ugyanazon érzet továbbá bennem ilyen, másban amolyan

hangulatnak, érzelemnek, gondolatnak a forrása, mert más a lelkünk tartalma, tehát az új elemekkel másképp is kapcsolódik.

Szóval az érzet nem csupán *egy meghatározott mozgásnak megfelelő eredménye!* Az ingerfolyamat bennem és másokban is ugyanaz s mégis a hatás már bennem is más és más lehet a különféle idő és körülmények szerint, másban pedig föltétlenül más, mint én bennem, mert nincs két egymással azonos Én a földön.

Még Büchner is kénytelen volt bevallani, hogy nekünk fogalmunk sincs arról, mint hozhat létre egy ingermozgás bármiféle tudatot. Az érzeteknek mai elemzése mellett, a lelki jelenségeknek mai finom megfigyelése mellett pedig senkinek sem jut már eszébe az érzetet rezgésekből magyarázni, vagy a mechanikus ingerrezgés és az érzet színes világa között ok és okozati kapcsolatot úgy keresni, hogy *egy bizonyos külső ok mindig egy bizonyos, föltétlenül azonos lelki állapotot idézzon elő.*

A fizikai és lelki jelenségek között elterülő nagy űr kényszerítette a bölcselőket az úgynevezett pszichofizikai párhuzamosság felállítására, amely azonban csak annyit mond, hogy midőn bennünk valami lelki folyamat megy végbe, akkor testi állapotunkban is elváltozás észlelhető. De a kettő közötti összefüggést megállapítani nem voltak képesek.

A lélektani elemzés tehát megint akarva, nem akarva dualizmusban végződik s a materializmus tarthatatlannak bizonyul.

3. *Az ismeretelmélet* is megbuktatja a materializmust.

A materializmus ugyanis csak anyaggal dolgozik. De mi az anyag? Mi az erő? Ilyen fogalmakhoz csakis egy oly alany segítségével juthatok el, amelyre az anyag és az erő hatnak ugyan, de amely amazoktól mégis különböző. Az anyag quantum, mennyiség! Helyes! Az anyag tulajdonsága a vonzás és a taszítás; ez is helyes! De többet azután nem is tudok az anyagról tőlem függetlenül. Mert a többi észrevételek és minden egyéb tudásunk az anyagról csakis az Én segítségével és hozzáadásával keletkezik, amely Én öntudatomban mint nem-kiterjedt és egyszerű jelenik meg. Hogy ez vagy az édes, vagy keserű; kék vagy zöld; beszélő vagy néma; fájdalmas vagy csiklandós, azt nemcsak a tárgynak, de önmagamnak is köszönöm. Kívülről csak bizonyos ingersorozatok érnek s az én világomban változnak át az ingerek, a rezgési folyamatok ízzé, színné, szaggá stb., szóval érzetekké. De ezek az érzetek már lelki tények, az egyéniségek szerint változók, bár a külvilágban nekik azonos történés felel is meg. Tehát ezekkel az egyének szerint elváltozó, majd szegényebb, majd színdúsabb érzelemekkel az anyagot nem lehet felruháznunk és épp azért ismereteinket pusztán anyagi folyamatokból nem is lehet levezetnünk. Aki pedig ezt mégis meg merné tenni, az az anyagnak olyan lelki tulajdonságokat kölcsönözne, amelyek minden természettudományos kísérlettel ellenkeznek, sőt meg kellene engednie azt is, hogy az anyag különböző egyének szerint egymással ellenkező lelki tulajdonságokkal is bírhat, hisz egy és ugyanazon inger egyikre kellemesen, a másikra kellemetlenül hat. Azt hiszem, ily föltevés az anyagra vonatkozó ismereteinket inkább elhomályosítja, mint megvilágítja.

Az ismeretelmélet is tehát már a lelki élet legelemibb tényeinél is a dualizmushoz vezet. S ha mégis azt látjuk, hogy a materializmusnak főleg a természettudósok között annyi híve van, ezt a hiányos lélektani műveltségnek kell tulajdonítani. Melléje járul a demagógia is harcias okokból, politikai törekvésekből, mert csak a léleknélküli világnézet tud erőszakra, forradalmakra vetemedni, minden fensőbb idealizmust legyűrni.

2. A túlzó spiritualizmus világszemlélete

A materializmus az egész világot atomokra osztja s az atomok elhelyezkedéséből magyarázza meg az anyagi és a szellemi életet. Mivel azonban az atomok gépiesen működnek s a lelki élet nagy mezőjét pusztán gépies folyamatokból levezetni nem lehet, új szemléletre kellett áttérnie a gondolkodásnak. És pedig vagy a test és a lélek közötti lényeges különbözőséget és lényegesen eltérő működési módokat kellett elfogadnia, vagy pedig teljesen ellentétes álláspontra kellett helyezkednie és a világot úgy kellett magyaráznia, mintha csupán csak erő, illetőleg lélekparányokból állana.

Ez utóbbi szemléletnek nyomait még sem a görög, sem a keresztény gondolkodásban nem leljük meg. Leibnitz annak az első képviselője, őt követték Maine de Biran, Herbart, Lotze, Schopenhauer, Wundt, Paulsen, több-kevesebb eltéréssel. Alapgondolatuk azonban egy, hogy tudniillik a világ kiterjedés nélküli parányokból, vagyis más szóval, mivel szerintük az, ami kiterjedés nélküli, az szellem is, tehát szellemi monasokból (Leibnitz), vagy lélekrealékból (Herbart), vagy az Abszolútumnak módosulásaiból (Lotze), vagy erő, illetőleg akaratpontokból áll (Schopenhauer, Wundt, Paulsen) és akkor ez a természetben működő ösztönösség, mint erő, fejlődésében létrehozza az ösztönnek, az érzéki akaratnak különféle alakjait, létrehozza az értelmet is és végre az értelemmel együtt az eszes emberi akaratot. A világ nem más, mint szunnyadó lelki erőknek feltörekvése a tudatossá vált, az álmunkból felébredt erőig, az értelem- és az akaratig.

Különféleképp nevezhetjük a természetnek ezt a szemléletét. Hívhatjuk panpszichizmusnak, magyarul minden-lélekelméletnek; nevezhetjük dinamikus monizmusnak; vagy talán voluntarizmusnak. Sőt ha az akaratparányokat egy nagy egyetemes akaratban összefoglalva képzeljük s az egyetemes akaratot Istennek hívjuk, akkor akarat jellegű pantheizmusnak is. Mert ha Leibnitz végiggondolná elméletét, istentana Wundtéval találkozna.

A túlzó spiritualizmusnak, nevezzük csak így ezt a rendszert, inkább misztikus, mint tudományos jellege van. Több köze van az intuitióhoz, mint a lépésről-lépésre haladó természettudományhoz. Az intuitio pedig úgy indul meg, hogy az ember önmagába tekint és önmagából saját benső életének megfigyeléséből iparkodik a világtitkokat megfejteni. Azt hiszi az így szemlélődő bölcselő, hogy a benső világ megismerése és meghatározása könnyebb és biztosabb, mint a külvilágé. Lelkemben, saját bensőmben nincs különbség a megismerő alany és a tárgy között, amelyet megismerni akarok. *Én* vagyok az, aki *önmagam*at megismerem. Önmagamhoz pedig közelebb állok, mint bármely más tárgyhöz. A külvilág már egészen idegen reám nézve, de a belvilágom az én vagyok. Ha a külvilágot megérteni óhajtom, azt csak enmagamból kifolyólag magyarázhatom meg.

Felbuzdította ezt a szemléletet a modern lélektan is. Egyrészt azért, mert közvetlenül és egyedüli biztos élménynek csak a belső észrebevést tanította, sőt a lelki élet alatt is csak ezeket a benső élményeket értette, megelégedve arról, hogy ezek az élmények önmagukban csak pusztá elemek, amelyekből a lélek ítéleteket, következtetéseket, terveket stb. állít össze.

A túlzó spiritualizmus azonban még tovább haladt, és így okoskodott.

Ha én önmagamat úgy ismerem meg, mint amilyen valóban vagyok, akkor ezt az ismeretet a külvilágra is alkalmazhatom bizonyos lefokozás szerint, mert hiszen én csak a világ ősi törekvésének legtökéletesebb kifejezése vagyok s minden más lénytől csak mennyiség, de nem belső lényeg szerint különbözöm. Ám ez a spiritualizmus nem veszi észre, hogy *intuitiója* és annak *magyarázata* között éles ellentét van!

Ha ugyanis azt kérdezzük az egyes képviselőktől, mit értenek lelkecskéik alatt, kétféle felfogást kapunk.

Leibnitz, Herbart, Maine de Biran, Lotze lelkecskéik alatt valóságos lelket értenek. Schopenhauer, Wundt, Paulsen ellenben csak akaratot, illetve az akaratnak különféle fejlődési fokát értik.

De Leibnitz és társai nem következtethetnek ama benső szemléletből, önmegfigyelésből magára a lélekre. Más ugyanis a lélek, mint Én és mások a lélek jelenségei (érzet, képzet, gondolat), amelyeket megfigyelek. Hume tanította csak, hogy a kettő egy és épp azért a lelket mint különálló alanyt, vagy lényt elvetette. Tehát benső élményeimből csak élményeim és nem magát a lelket ismerem meg, következésképp élményeimből hiába akarom a világ *lényegét* megmagyarázni.

De nagy tévedésben van az, aki hiszi, hogy a lelket és a lelkit könnyebb megismerni, mint a fizikai világot. Vagy hogy az *én* élményeim csakugyan olyanok, amint azokat *én* átélem! Épp a modern lélektani kutatási módszerek világították meg, mily alanyiak és mily megbízhatatlanul ingatagok belső megfigyeléseink. Az önismerés mindig fölötte súlyos feladat volt, mert azt úgy értelmi, mint erkölcsi hibák gátolják.

Szóval önmegfigyelésből hiába iparkodom akár a lélek lényegét, akár a világ bensejét megérteni. Nincs is jogom tehát azt mondani, hogy a világ csak pusztán lelkecskékből áll. És azért a világnak egységes, lelki szemlélete kútba esett.

De még kevésbé boldogulunk a másik szemlélettel, az akaratelmélettel.

Schopenhauer Kantból indult ki, aki szerint mi a világ bensejét értelmünkkel meg nem ismerhetjük. Megpróbálta tehát metafizikai úton-módon azt a várat bevenni, úgy hogy kikutatta, mi az ember lényege és az ember lényegéből következtetett a világ lényegére. Az ember lényege pedig – úgy vélte – az akarat, tehát az akaratnak kell a világ lényegének is lennie. Sőt az összes világfolyamatokban *ő* az akarat magakifejlődését tapogatta ki. Az érzéki, értelmi és az *akarati* élet a világ ősi ösztönösségének fokozatosan fejlődő alaköltése, úgy hogy a természet erői a lelki erőknél alapföltételei és alsóbb lépcsői, de *képességileg mégis a természet* mélyében rejlik minden szellemi élet, minden értelmes akarat és épen azért az egész világfejlődést is úgy tekinthetjük, mint ama lelki képességeknek, vagy mondjuk lelki valóságoknak fejlődési sorozatát. Minden létezőben ott szunnyad a tudatnak valami picike kis mennyisége, amely a lények szerveződésében mind tökéletesebb és bonyolultabb alakban szövődik ki. Wundt és Paulsen is így gondolkodnak.

Ez a szemlélet költészetnek eléggé költői, de a természettudományos gondolkodás mi hasznát sem veszi. Mi a természet erőit csak akként magyarázhatjuk, amint azok előttünk megnyilvánulnak s csak annyi képességet tulajdoníthatunk nekik, amennyit valóban kifejtnek. Már pedig az erők a természettudományban pusztán a mozgás okai gyanánt szerepelnek. Megnyilvánulásaik mozgási jelenségek. A lelki élet jelenségei azonban, amelyek a lélekben előlépnek, nem mozgási tünetnyek. Sőt épp az a legfőbb rejtély a lelki életben, hogy miként alakulnak át az inger által létrejött ideg- és agysejtregések képzetté, gondolatá, ítéletté. Más az ideg- és agysejtregés és más a tudat. Két egymástól különböző hatásnak is tehát egymástól különböző okkal kell bírnia. Más szóval a mozgás fizikai tünetnyei mögött pszichikai erőkre is kell gondolnunk.

Jogtalanul tulajdonít tehát a spiritualizmus a fizikai világ erőinek lelki lényegét, szellemi természetet. És ez az eljárása meg is bosszulja magát épp a lelki élet magyarázása terén. Kénytelen ugyanis a lelki élet területét annyira kibővíteni, hogy ez a költői és módfelett kiszélesített lelki élet sehogy sem kapcsolható össze a benső tapasztalatunkban közvetlenül adott lelki élettel.

Hogy milyen egy darab kő, vagy infuzorium, vagy növény *lelki* élete, arról nekünk egyáltalán fogalmunk sem lehet. A mi lelki életünk bizonyos élettani szervezethez, ideg- és agyrendszerhez van kötve, amely ama lényeknél nem található. Ha tehát mi valami álomszerű, szunnyadó lelki életet tulajdonítunk nekik, akkor voltaképp nem azon lények belsejéből következtetjük ki ezt az alsóbb rangú lelkességet, hanem saját lelki életünket lehetőleg

lefokozzuk és ezt a nagyon megszükitett lelki életet ráruházzuk a legalsóbb rangú létező dolgokra is.

De erre nincs jogunk! Legfeljebb annyit tehetünk meg misztikus hajlamainknak, mitologikus képzelő erőnknek, hogy *kétféle* lelki életet veszünk föl, amelyek egymástól különbözők és azonos fogalom alá nem hozhatók. De – mondom – ezt sem valami tudományos szükséglet vagy tapasztalat követeli, hanem pusztán az embernek az az ősi hajlandósága, amely mindig áttelekesítette a külvilágot. De ez a kétféle lelki élet már természetesen nem alkalmas egységes világszemléletre sem.

De a leghelyesebb, ha természetlátásunkat minden efféle egyéni kivetítéstől megtisztítjuk. A természettudomány csakis így oldhatja meg feladatát és valóban ezen az úton jutott is előre.

A lélektan sem gazdagodik ily mitikus felfogással. A lelki életnek semmi nyomát nem leljük meg az anorganikus, a szervetlen világban. A szerves világban pedig csak ott, ahol erre – mint említettem – valami összetettség, kémiai kapcsolatok mint előfeltételek már megjelölhetők. Tehát nincs semmi tapasztalati alap arra, hogy már az *atomnak* lelkeséget tulajdonítsunk. Mivel pedig az atom nem lelkes lény, a világ alapja sem lehet az! Szükségünk van tehát az atomon kívül valami más okra is, ami a természetet áttelekesíti.

De e ponton már megint kiléptünk a panpszichizmusból és a dualizmus területére jutottunk.

3. A helyes dualizmus világszemlélete

A két túlzó álláspont, a materializmus és a panszichizmus között foglal helyet a mi dualizmusunk. Az emberi nem közmeggyőződése, amint azt a legrégebb nyomok és felfedezések bizonyítják, természeti szükségességből kifolyólag hitt a lélekben s a lélek túlvilági életében. De a tudományos szemlélődés is hamar kiragadta magát a materializmus karjaiból és a görög gondolkodás kezdetén fellépett már Anaxagoras az ő dualizmusával. A végtelen sok számú *világmagvaktól*, ősi spermáktól elkülöníté a nouszt, az értelmet, amely rendet és mozgást teremt a magában véve tehetetlen és zűrzavaros anyagban. Azután a görög világ két legkiválóbb elméje, Plátó és Arisztotelesz is megkülönböztették a lelket és a testet. Plátónál az *anyag* a „nem-létező”, az „üres”, az *eszme* ellenben a tiszta „lét”, a „tartalmat adó”. Az eszme hoz életet, tartalmat, egységet az anyagba! Az anyag akkor *kezd* létezni, midőn az eszme kívülről beléje lép.

Sokkal lágyabb Arisztotelesz dualizmusa. Ő az anyagot és az eszmét csak elméletben választja el egymástól. Mert a konkrét világban már minden anyagból és alakból áll. Amint nem létezik anyag alak nélkül, épp úgy nem létezik önmagában az egy Istent kivéve *tiszta* eszme, anyag nélküli alak sem. A lélek és a test is szorosan összetartoznak, a lélek a test alaköltője!

A keresztény bölcselet a test és a lélek *földi* életére nézve az arisztoteleszi dualizmus híve. Vagyis a két rész között bensőbb kapcsolatot tanít, mint Plátó. A lélek eredetére és túlvilági életére nézve Plátó hatása alatt áll. Hiszen eljő az idő, mikor a lélek, mint anyag nélküli szellem várja a test feltámadását.

Ezt a benső kapcsolatot, a léleknek a testre való ráutalását az újkori bölcseletben Descartes lazította meg. Ő a testet és a lelket két teljesen önálló, sőt egymással ellentétes állag gyanánt fogta föl. A testi állag lényeges tulajdonsága, hogy *res extensa*, tehát a kiterjedés, a lelkié pedig, hogy *res cogitans*, a gondolkodás! A kettő között semmi benső kapcsolat nem lehetséges!

Csodálatos dolog, hogy midőn a tudomány a dualizmust támadja, mindig a Descartes gondolatait tartja a szeméi előtt! Pedig a keresztény dualizmus mindig támadta Descartes felfogását és a test és a lélek között való benső kapcsolatot, az egymással való szoros érintkezés lehetőségét tanította.

A keresztény gondolkodás szerint a lélek is a teremtett dolgok rendjébe tartozik s hivatása a világ fejlődésében, alakulásában résztvenni. Eredete, célja a mindenség egy részévé, a valóságos világ egyik lényeges elemévé teszi és feladata a természeti fejlődést, a szellemi és erkölcsi élet előrehaladását munkálni. Amint nem lehet a világmindenség minden változását a pusztá mechanizmusból megérteni, épp úgy nem lehet az anyagot a valóságos világ egyedüli alkotórészének tartani. Az önkénytelenség, a teremtőképeség, a rendszerező munkálkodás az anyagon kívül egy más elemet is kénytelen a valóságban kitapogatni és ez a szellem.

Mindenféle ellenáramlat főleg két ellenvetést hoz föl a dualizmus ellen. Az egyik, hogy a világmindenség összes jelenségeinek megmagyarázására elegendő a természet a maga sajátos okaival és hatásaival, főleg miután az energia megmaradásának elve is kizárja egy mástermészetű lelki, cselekvő erőnek a természet nagy műhelyébe, alkotó munkájába való betolakodását.

A másik ellenvetés szerint a mi legbensőbb természetünk utal egy szigorúan egységes világmagyarázatra. Azért van a monizmusnak oly sok híve, míg a dualizmusnak támogatói látszólag kevesen vannak. De vajon valóban elég-e a természet zárt rendszere a lelki élet megmagyarázásra is? Valóban képes-e a természet a maga erőivel létrehozni a lelki életet? A természet működései mechanikus törvényszerűség szerint szükségességgel folynak le. Számokkal vagyunk képesek kifejezni a természet törvényeit és azok a számok állandó értékek maradnak s azok a tünemények hasonló körülmények között föltétlenül megismétlődnek.

De lehet-e ezt a szükségszerű gépiességet az élők világára alkalmazni? Tudjuk, hogy a darwinizmusnak is épp az a hibája, hogy az élők világának kifejlődését pusztán mechanikus módon törekedett megmagyarázni. Azért tértek el Driesch és társai Darwin elméletétől és azért fogadták el a vitalizmust új alakban. És ebben az új vitalizmusban van valamiféle lélek, mint a *célszerű* történéseknek hordozója. Van valami összpontosított akarat és ösztönszerű elv, amely aztán kibővül, kifejlík.

Ha ez így van az alsóbb rangú organikus lényeknél, hogyan volnánk mi képesek az emberi akaratot pusztán mechanikus okokból megmagyarázni? S ha az akarral bíró lényeket valaki mégis afféle gépeknek tekintené, talán az akarat lefolyásának *külső* egymásutánját meg tudná érteni, de egy-egy adott esetben rejtély maradna előtte örökre *azoknak következetes összefüggése*. Miért történnek azok így és nem másképp? Amint pl. az állásnak, a járásnak, az izomösszehúzódnak, ideg ingerlékenységnek élettana tudományosan megállapítja ugyan, mire képesek az egyes testi szervek és hogyan működnek, de senki sem mondhatja meg előre egy-egy adott esetben a célt kitűző akarat parancsából származó és ideális célokra irányuló cselekvéseket. A tudomány csak azt mondja meg, mire képesek az izmok és a szervezetek, de nem azt, mit hozhat létre velük *egy eleven személyiség*. Ezen esetekre már a zárt természeti törvényszerűség nem terjed ki.

De talán az energia megmaradásának elve kizárja egy idegen energiának felvételét? Ez a törvény ugyanis azt mondja, hogy a világmindenségben elhelyezett energia mennyisége állandó. Ha tehát a lélek működése közben rászorul a fizikai világra, akkor fogyasztja az energiát, ha pedig a lélek ráhat a világra, akkor meg gyarapítja az energiát. Szóval megdől az energia megmaradásának elve.

E nehézséget a keresztény bölcelet korán észrevette, átgondolta és megoldotta. Főleg Mercier,¹ De Muyninck,² Van Cauwalaert³ fáradoztak a kérdés megoldásán.

Ellenfeleink rendszerint az idegmozgást, az érzéki mozzanatot (le sensible) összetévesztik az érzékeléssel és az érzéki észrevételen túleső értelmi munkával, a gondolattal (le suprasensible). A szellemi tevékenységnek előfeltételét képező *anyagi mozgások* az energia megmaradásának rendes törvényei alá esnek, és ha energiát fogyasztanak, azt más alakban (pl. hő) megint kiegyenlítik. De az igazán szellemi tevékenységek energia egyenértékét eddig senki nem volt képes kimutatni. Ezek energia fölötti tények.

A mi táborunkon kívül is akadtak, akik e kérdéssel foglalkoztak. Így Busse⁴ és legújabban W. James.⁵

Busse elemzés alá veszi az energia megmaradásának elvét s abban két lényeges elvet különböztet meg: az egyenértékűséget és az állandóságot. Az egyenértékűség csak annyit mond, hogy midőn fizikai energiák kicserélődnek, cseréjük eredménye mindig törvényszerű és mennyiségileg egyenlő. De még semmit nem mond az energiák mennyiségének állandóságáról. Az állandóság ellenben épp azt mondja, hogy ez az energiamennyiség véges és hogy sem *kisebb*, sem *nagyobb nem lehet*. Az előbbit igazolja a természettudományos tapasztalat. De az utóbbit már nem! Az utóbbi azon a föltevésen nyugszik, hogy az egész világmindenségben csak egyféle okság, ti. fizikai okság van. De Busse is vallja, hogy a pusztán fizikai és mechanikai okságon kívül önkényes lelki okok is működnek és a fizikai energiákban változást hozhatnak létre. Épp azért az állandósági elvet bátran elvethetjük. A fizikai energiák között levő egyenértékűséggel pedig a lelki okság nem jön ellentétbe.

¹ La Pensée et la loi de la conservation de l'énergie. Louvain, 1900.

² Conservation de l'énergie.

³ Le parallélisme psychophysique. Revue Neoscolastique, 1906.

⁴ Geist und Körper, Seele und Leib. Leipzig, 1906.

⁵ Human Immortality, 1907.

Érdekes W. Jamesnek magyarázata, bár mi nem csatlakozhatunk hozzá, mivel egyrészt azt a benső állagi egységet, amelyet a keresztény bölcselet a test és a lélek között látott és bebizonyított, nagyon meglazítja, másrészt a lelki működéseknél az anyagnak olyat tulajdonít, amit mi – el nem fogadunk.

W. James a modern embernek a lélek önállóságára és halhatatlanságára vonatkozó nehézségét abban látja, hogy nem tud szabadulni a gondolattól, hogy a lelki élet pusztán az agynak működése.

De mit jelent e szó „működés”? Először annyit jelent, mint termelés, productio. Például a fény az elektromosságnak a terméke. Természetesen, ha elzárom az elektromosságot, megszűnik a világozás is. De a fizikai világ bizonyosságai szerint mondja James – a szervezetek nem mindig termelő (produktív) munkát végeznek, hanem sokszor transmissive, átbozsátólag működnek. Az üveglencse átbozsátja a fényt és új hatás jön létre. Mi akadályoz bennünket, hogy az agyat is így tekintsük? És ekkor az agy nem maga *termeli* a gondolatot, hanem átbozsátja. „Az agy az a csatorna, amelyen keresztül a lélek az anyagi világba bozsátja a gondolatokat.” Az agy tehát nem termelő, hanem közvetítő szerv.

W. James hivatkozik Myersnek kutatásaira is, amelyek a Proceedings of the Society for Psychical Researchben jelentek meg s melyeknek végső eredménye az, hogy lelki életünk számtalan esetben túllépi az agynak képességeit és hogy sok esetben az agynak csak közvetítő szerepe van. „Az agy a közvetítő szerv ezen és a szellemi világ között. Csak ily közvetítés révén értjük meg a lelki élet sok csodáját: a hirtelen megtérést; a gondviselés beavatkozását imánk meghallgatása esetén; a jövendöléseket és intelmeket, a távolba látást; a médiumok szerepét és sok másképpen érthetetlen rendkívüli lelki jelenséget.”

Szóval a lélek hatásai, tér- és időnélküli eszméi, amelyek tiszta kvalitások, az agy átbozsátása után téri, idői és mennyiségi tulajdonságokkal bírnak és a jelenségi világba lépnek. Viszont a természeti jelenségek, mennyiségi, minőségi, téri és idői ellenképei a lélekben kiterjedés nélkülivé, szellemivé válnak.

Ezen *dualisztikus* elmélet megengedi egyrészt azt, hogy a fizikai és a lelki élet között van bizonyos ok és okozati összefüggés (pszichofizikai okság), de nem akar ellentétben jutni azzal a másik nézettel sem, hogy a lelki élettel, gondolkodással, akarással élettani elváltozások haladnak párhuzamosan és megfordítva (pszichofizikai parallelizmus).

De a modern parallelizmus nem fogadja el épp a dualitást, bár kénytelen belátni, hogy enélkül a lelki élet örökös rejtély marad! Sohasem tudja ugyanis megfejtetni, miért van a lelki életnek más és a fizikaiakkal ellenkező törvényszerűsége. Sohasem lesz képes továbbá az *összes lelki* jelenségeket megfelelő *testi* folyamatokra, elváltozásokra visszavezetni. Főleg a legmagasabb, az elvont szellemi élet nem talál semmi külső vagy belső ingerindítást, testi ösztönzést, mint alapot. Az öntudatnak sincs semmi testi ellenképe. Fogalomképzés, célkitűzés, a szándék, az akarat önkénytes működései mások, mint az inger, az idegmechanika munkái. A külvilág rám hat és testi szerveim a hatásokat *gépiesen* közvetítik; lelkem ellenben már cselekvőleg *öntudatosan, felelősség* érzetében hat vissza a külső világra és azt feldolgozni, meghódítani törekszik.

A testi és a lelki élet párhuzamosságáról szóló elv a dualizmus őszinte elfogadása nélkül csak annyit mond, hogy a lélek minden mozgalmasságának a test részéről is megfelel valami mozgalmasság. De ez nagyon kevés épp azért, mert a lélek tüneményei egészen más neműek, mint a testéi. És épp azért nem lehet mondani, hogy egy és ugyanazon állag külsőleg, mint test, bensőleg mint lélek működik. A testi működések mechanikusok és *sok-sok parány külső egymásra* hatásának eredményei. A lelkiek ellenben valami *benső egységből* indulnak ki és színpompás sokasággá szóródnak szét.

2. De mi lesz az egységes világnézettel, ha a dualizmust elfogadjuk? Az embert benső természete űzi, hajtja – mondják – hogy a világmindenséget alkotó elveket egy benső egységbe fogja össze. De mit értünk *mi* egység alatt? Azt, hogy mindent összefüggésbe, benső összhangba

tudjunk beilleszteni. Hogy ne legyen gondolatunkban egy izolált elem sem, amelynek nincs helye, célja, rendeltetése! Ezt megkívánja eszünk, de nem azt, hogy különbözőket azonosaknak nevezzünk el. Egy oly dualizmus, amely (nem úgy, mint Descartes-é) a testi és a lelki életet összehangolja, a kettő között kölcsönhatást, oksági összefüggést enged meg, az ember egységesítő igényét máris kielégítette. Az a metafizikai törekvés, amely mindent egy absztrakt egységre akar visszavezetni, mindig balul ütött ki. Az a másik tudományos törekvés ellenben, amely a különbözők között e benső kapcsolatot megtalálta, mindig megtermékenyítette az emberi szellemet.

A dualizmus mindenestre elfogadhatóbb metafizikai magyarázat, mint akár a materializmus, akár a panszichizmus. Jobban összeegyezik a természettudománnyal és a lélektannal, mint bármelyik a kettő közül. Szem előtt tartja a testi és a lelki élet közötti különbözőséget épp úgy, mint a kettőnek kölcsönös viszonyát, egymástól való függését. A modern élettan törekvéseinek is megfelel, mint amely az egyoldalú mechanikus felfogásból már kinőtt és teleológiai, azaz célt kítűző és megvalósító elvek uralmát is megérzi a fejlődés folyamatában. Összhangban van a gondos ismeretelmélettel is, amely a lelki életben egyebet is lát, mint élettani ingerek tudomásulvételét s a lelki élet önállóságában, gazdagságában, minőségében az anyagi élet fölött álló szellemnek lüktetését, munkáját szemléli.

Azon ne csodálkozzunk, hogy a monizmusnak tekintélyes képviselői vannak! A történelem ennek is megadja magyarázatát! Íme a főbb okok!

Tagadhatatlan, hogy Galilei óta a világnak pusztán mechanikus magyarázata előbbre vitte a fizikát, a kémiát, a természettudományokat. Ebből azonban csak azt a helyes következtetést kell levonnunk, hogy a pusztán természeti tüneményeket, természeti okokból, gépiesen működő törvényekből kell megértenünk!

Ezt a nézőpontot azonban a végletekig akarták általánosítani. Ám ez már nem sikerült. Csődöt mondott ez a törekvés a Darwin-féle leszármazásban, mikor a világfejlődés mechanikus, külső magyarázata nem sikerült és benső, célokat megvalósító erőket kellett a fejlődés mozgalmasságába beiktatni.

De csődöt mondott a mechanikus magyarázat a lélektan egész területén is úgy, hogy a pszichofizikai és fiziológiai tanulmányok ma már többé nem a tulajdonképpeni lelki életre, a gondolkodásra, akarásra stb. vonatkoznak, hanem pusztán az érzet és az inger közötti nagyon egyszerű jelenségeket magyarázzák. Azért írnak már ma a pszichofiziológia csődjéről s azért beszélnek Bergson, Boutroux, W. James és az amerikai ideálisták a szellemről úgy, mint a világegyetem egy fontos tényezőjéről.

Legyünk meggyőződve arról, hogy a materializmusnak vége van s hogy a lélek újból elfoglalja uralmát. Csak az a fontos kérdés, milyen ennek a léleknek természete és működési köre a nagy mindenség összhangjában?

A lélek természete

1. Lelkesség a világban

Az ember csodálatosképpen mindig mindenben inkább életet, mint halált szemlélt. Inkább nem hitt szemeinek, nem bízott érzékeiben, letompította értelmének élet, de hitte, hogy mindenben szunnyad az élet, s hogy ez az élet majd az álmodónak mozdulatlan szendergése, majd ébredőnek álmos, kevésbé tudatos felocsudása, vagy a felébredtnek öntudatos, akaratteljes, gazdag tevékenysége.

Élet! De mi ez az élet, miért annyiféle az élet és miért oly gazdag és szín pompás az élet? Honnan szállt le ez az élet és miképp kapcsolódott a dolgokkal?

A jelenségek világa folytonos összetétel és szétbomlás! A szétbomlás egy létező alak megszűnése; az összetétel új alaköltés, új életébredés. A halálból élet fakad, ez az örökös életmunka! De mi rendezi az ősi elemeket? Vagy elégségesek-e azok magukban is a születésre?

Gondolatok szállottak fel mindig a lélek mélységeiből, hogy az élet nagy jelenségeit megmagyarázzák! És ezek a gondolatok a mi magyarázásaink! Színesebbek, vagy színtelenebbek, amint lobogó lelki lángokból vagy pislogó tűzből fakadtak!

Athenagoras látta, hogy a végtelen sok, de szétszórt világmagvakba leszáll az értelem és azokat dolgokká, létezőkké alakítja.

Megpillantotta Plátó a nagy Istent végtelen pazar gondolatgazdagságában, eszmevilágában! És képzeletében leszállottak ezek az eszmék a „semmibe” és a semmi valamivé fejlett. Ásvány, növény, állat egyre dúsabb és csodálatosabb változatban alakultak ki a semmiből és a semmi tündéres szép kert gyanánt terült el. A semmiben a gondolatok világgá fejlődtek ki.

Feljebb lendültek ennél is a misztikus plátói lelkű gondolkodók s Isten életének kápráztató kiömlését érezték a világébredésben és a világ életében.

Költőileg szegényebb, de igazabb Aristotelesz. A plátói eszméket elnevezte alakoknak, életelveknek, entelegiának. Ami csak összetett és összhangot, mértéket, színt, hangot, illatot nyújtó, az az alak öltözete, színe, illata, dala! De az eszmék, alakok isteni eredetét nem látta.

Csak kevesek, akik az anyag mögött semmi mást sem láttak, mint anyagot. Az ember a világban inkább többet szemlélt, mint kevesebbet! Sőt mikor a világban csak az anyagot látta, akkor magát az anyagot átlelkesítette saját benső életével, vagy az isteni élet végtelenségével.

Megforgatta a keresztény gondolkodó is szemén a mesebeli gyémántot s látta a nagy lelkeséget: növényben, állatban, emberben. Az élet merevsége előtte is megtört s kilépett az élők világából a lélek: a növény, az állat, az ember lelke. Beletekintett a titkos mozgások műhelyébe s ahol a belülről, a dolgok szívéből fakadó mozgást, kifejlődést, alaköltést kopogtatott ki szelleme, *ott életet s életképző, fejlesztő lelket érintett meg!*

A szerves világban azonban hiába kereste a belső erőkből felzendülő alaköltést! Úgy érezte, hogy az atomok csoportosulása, kijegecesedése külső erők kovácsmunkájából kerül ki.

A keresztény természetlátás összecsendül az általános emberi szemlélődéssel és elgondolással! Az elemek átalakulása, elrendeződése, csodálatos testi vagy lelki munkára való elfinomulása és kiképződése nem lehet sem a véletlennek, sem valami vak gépies működésnek eredménye, hanem a látható természet, a mi szemhatárunk mögött él és működik az életelv, a lélek. Testet bont ki magának a szerves világából és azt szervezi, elemzi, összeszeri, annak ruhájában láthatóvá válik, úrrá lesz a tőle különböző anyagvilág fölött, befogadja érintéseit, közöl vele hatásokat s a „nagy mozdulatlanság”, a plátói „semmi”, a bibliai tohu va bohu (kaosz) a lélek művészetének, élettípusképző erejének őrlő, felbontó, majd meg rajzoló, tervező, építő illette alatti természeté, élő világgá bontakozik ki.

A természet életét iparkodtak pusztán külső hatásokból levezetni és az életet mechanikai, vagy kémiai erőkből összerendezni. De hiába! Csak az anyag és a lélek, a szükségyszerűség és szabad tevékenység együtt oldják meg az élet nagy világrejtélyét s a világegyetem életét.

A nyugtalan emberi elme megpróbálta pusztán fizikával és kémiával megoldani az életet, a lelkeségnek legegységesebb felcsillanását, de hiába, az ellenpróba nem sikerült. A tudomány azt hitte, hogy megtalálja az élet titkát, ha annak a legegységesebb alakjáig lemélyed. Felkutatta tehát a monerákat, a szegényes egysejtűeket, hogy a belső élettevékenységet, a belülről kibontakozó fejlesztő erőket megismerje. De hiába! A sejtben fölfedezte az élet legegységesebb alakját, de egyúttal kiérezte, hogy már abban is benn lappanganak az alapvető élettevékenységek: az egyediségre való törekvés önmagának a mástól való elhatárolása által; idegen anyagoknak önfenntartás és gyarapodás céljából való felvétele; sőt a szaporodás is saját lényege egy részének kikapcsolása által. Sokat tanult közben az ember, csak épp az élet titkát nem leplezte le.

Tehát hiába hozakodnak elő a kémiával, az már mindent megpróbált, de semmire sem ment. Behring, a híres vérelemző vallotta be, hogy semmiféle életjelenséget pusztán kémiai törvényszerűséggel nem lehet megoldani.

A fizika is hiába siet segítségére a kémiának. Bár nagy összehasonlításokat csináltak az idegszálak és a telegrafdrótok, a szemberendezés és a camera obscura, a szív és a vízszivattyú, a tüdő és a fúvó között, de azt már nem mondták meg, mint válik az ideginger érzetté és tudattá? Vagy mint alakulnak át a szem által felfogott fénysugarak rezgési képzetem körében a jelenségeknek képeivé? S mint különülnek el a levegő rezgési hangok világává? Mi adta a szívnek, a tüdőnek azt a bonyolult életműködést és szerveződést? Ha az óra egyszer jár, tudom miért jár s miképp jött az létre. Ugyanezt keresem a sokkal bonyolultabb szerveknél is. Az élettan mindenütt csak azt magyarázza meg, azt számítja ki, miként működik a maga rendeltetésének megfelelőleg az életszerv. De azt már nem, hogy alakult ki erre a gépies működésre szolgáló szervezet. Az élet az ő nagy céljait *állandó* törvényei szerint valósítja meg. Ezeket a törvényeket felméri az élettan. De a törvények mélyén rejelő és *önmagát kifejtő cselekvőt* nem!

Az anatómiától is sokat vártak az élet rejtélyének megfejtésénél, de hiába. A sejt szerkezetét ugyan átvizsgálták, de az élet misztériuma nem adta át a kulcsot, hogy titkaiba bepillantassunk. A legkiválóbb elmék kénytelenek voltak tehát bevallani, hogy pusztán anyagelvű alapon és mechanikus világnézettel hiába futunk az élet után, mert az élet több, mint fizika, kémia vagy anatómia.⁶ És igazat kell adnunk a jeles angol kutatónak, Lionel S. Bealenak,⁷ az élő és az élettelen lények között nem viszonylagos, illetve fokozati, hanem föltétlen különbség van. Az élet jelenségei különböznek az anyag jelenségeitől és semmi esetre sem az anyagnak az eredményei.

Hát mi akkor az élet? Bizonytal, ha nem pusztán anyagi folyamat, ha nem fizikai vagy kémiai folyamat, akkor egy belső elvnek öntevékenysége és mozgalmassága.

Ez a belső elv készíti el az érzékszerveket, mint felfogó készüléket, az idegszálakat, mint vezetőköt, az agy finom csavarjait, mint a világ zöngeszekrényét, amelyre hatnak a hangnak, a színnek rezgési s amely rezgésekben az a belső elv magáévá teszi a világegyetem módosulásait és tudattá változtatja. Máskor meg ennek a belső elvnek vágyai mozgalmasságot váltanak ki az agyban s a közvetítő idegek az érzékszervekre hatnak, ezek meg viszont az egész embert mozgásba hozzák.

⁶ Így Bunge, a jeles fiziologus (Vitalismus und Mechanismus, 1886), Driesch zoologus (Analytische Theorie der organ. Entwicklung), O. Hertwig anatómus (Lehre vom Organismus und ihre Beziehung auf Sozialwissenschaft, 1899), Reinke botanikus (Die Welt als That, 1889), Hering fiziologus (Zur Theorie der Nerventhätigkeit, 1898).

⁷ Protoplasm, Physical Life and Law, or nature as viewed from without. London, 1892. Idézve Karl Neumaerker, Der Mensch 46. o. c. munkájában.

Nekünk a belső elv működéséről tudomásunk van és azt lelki működésnek nevezzük. Mi gondolásainkról, akarásainkról sokkal közvetlenebb ismerettel bírunk, mint a külső világról. Ha Descartes azt mondta, gondolkodom, tehát vagyok, némileg igaza van! Maine de Birannak is van valami igaza, aki ezt így módosította: akarok, tehát vagyok! Berkeley, Schopenhauer is *részben* helyesen állították, hogy a világ az én képzetem, mert képzeteim, gondolataim nélkül a világról semmit nem tudnék! Gondolkodás nélkül is volna ugyan szervesetlen világ, de elmélkedésem az, amely ráelmél a világra és azt befogadni, megérteni igyekszik humano modo.

Csodálatos annak a belső elvnek működése! Láthatatlan módon alakítja, szervezi, szétrészeli az anyagot, hogy oly működéseknek legyen hordozója, amelyek az anyag természetét, képességeit felülmúlják. Az anyagvilág kénytelen elviselni a belső elvnek színes alaköltését, kénytelen annak szolgálatába állani és felfogó és közvetítő testté, közeggé válni.

Így nyer az anyag lelkeséget, anélkül, hogy az természetének követelménye volna. Átfinomul, szervessé válik, míg a belső elv hatása alatt áll és ismét elemeire bomlik, szerveslenné válik, ha a belső elv melegítése, lelkesítése megszűnik.

Mi ezt az átalakító, mozgásokat közlő, hatásokat felvevő belső elvet léleknek nevezzük. Más az, mint az anyag. Más a természete, hivatása, működése. Azért a lelket nem lehet a materiából, az anyagból kimagyarázni. A léleknek önkénytelensége, teremtő ereje az anyag képességein kívül esik. Ezt az első részben talán sikerült bebizonyítanom. Ha tehát a lélek nem az anyag ősi tulajdona, méltán föltehetem, hogy a lélek az élet forrása, a lélek az élet tevékenységének belső mozgatója. A lélek élet és életet kölcsönöz az anyagnak is.

A növénynek is, állatnak is? Bizony azoknak is! Ahol az élet, ott a lélek s amennyi az élet, annyi a lélek !

Az élet, mondtam, belső elvből eredő mozgás, minél tökéletesebb a mozgás, annál tökéletesebb az élet s annál tökéletesebb a lélek is.

A növény mozgása egészen önkénytelen. Amint a hipnotikus álomban szendergő semmit a maga önkéntességéből kifolyólag nem tesz, nem mint *én* cselekszik, úgy a növénynek életmozgása is valami külső akarat parancsszavának egyszerű végrehajtása.

Az állat mozgásában már újat fődözünk föl. Az állatoknak vannak bizonyos érzeteik, van ingerfelvevő képességük, ingerek után való vágyódásuk. Ingereikből érzetek szökkennek elő, az érzetek pedig cselekvéseket váltanak ki. De azért az állatnak is csak annyi a mozgása, amennyi az idegrendszer! Idegberendezése pedig adva van! Úgy kell tehát cselekednie, amint ingerei ösztönzik. Az ingerek ösztönössége pedig testi szerveik berendezésével függ össze. Más szóval az állat életének célja nem az állat célkitűző lelki működéséből ered, hanem élettani berendezésétől! Az állatban van akarat, de az nem az állatból magából ered, hanem az az állatra is rá van kényszerítve a fiziológiai szervekkel együtt.

Az állati lélek sem „én”, az állati lélek egyoldalú természettel bír. Szűkkörű képességeit pontosan kifejti a testi szervekkel, de mindenben egyéniségnélküli marad. Az állati lélek nem alkalmas szellemi műveletek végrehajtására.

Végül van az emberi lélek, amely önmagára ébredt gondolkodó és akaró lény. Van önkénytelensége és akarata és azért mozgásait önmaga tüzi ki magának! Nemcsak befogad hatásokat, de azokat feldolgozza és ki is fejezi a maga módja szerint. Ez a lélek célokat tűz ki, célokat valósít meg és a mindenséget átalakító tényező. *Ez a lélek egyéniség, személyiség, azzá teszi a magára ébredés, önmagának és a világnak elgondolása, a cselekvések kitűzése, alakító ereje.* Az emberi szervezetet is így képezte ki önmagának.

A növény, állat, ember lelke tehát megegyeznek abban, hogy életelvek az organikus világban, de különböznek tevékenységükre. De épp a tevékenységük *minősége* bevilágít természetük mélységeibe. Amennyi ugyanis a tevékenység, a kifejező képesség, annyi az életbőség és létgazdagság. Amint a lélek kifejti magát, olyan a természete is. A növény és állat lelke nem bontakoznak ki egyéni színekben, az állatok, növények nem élnek személyes életet, tehát életelveik nem lehetnek egyéni akaratnak forrásai.

Az ember életelve azonban egyéniséget fejleszt magának, személyes öntudatot, célt kitűző, célt megvalósító akaratot bont ki magának az anyagvilágból. Tehát ennek az életelvnek, vagy mondjuk most már így, az emberi léleknek egészen más képességei vannak, mint a növény vagy állat lelkének. A növény életét és mozgását a természet foglalja le s abban merül is ki.

Az állatnak van idegrendszere, van érzéki megismerése, érzéki akarata, de mindez szintén csak a fajnak és az egyednek fentartását célozza. Az ember lelke ellenben a fejlődésnek, az élethivatásoknak, a nagy céloknak szinte végtelen lehetőségét hordozza magában. Nem az anyagi élet szolgálatában merül ki, sőt az anyagvilágot hódító erejével áthatja, átalakítja.

De az emberi léleknek kiválósága és az állati lélektől való lényeges különbségét látni fogjuk főleg akkor, ha gondolatvilágunk fölépítését elemezzük.

2. A lélek természete

Alig van oly nehéz kérdés a bölcseletben, mint a lélek természetének kérdése. Milyen az a lélek? Hogyan gondoljam azt el magamnak? A lelket nem lehet közvetlen tapasztalat alá venni, nem lehet semmiféle fizikai vagy optikai eszközzel megjeleníteni.

Könnyebb képességeiről, tevékenységéről fogalmat alkotni, mint lényét magunk elé varázsolni. Bizonyítja ezt a bölcselettörténelem mégpedig úgy a görög, mint a keresztény gondolkodás útjai.

Plátó a lelket nagyon elválasztotta a testtől; mint később Descartes is. A kettő között az összefüggés, együttélés csak egymásra kényszerített, természetellenes lehetett. A test a lélek börtönévé vált és az ember egységes természete szétesett.

Aristoteles ellenben a lelket oly szorosan kapcsolta össze a testtel, hogy az igazi lelki életet, a magasabb rangú gondolattevékenységet ebből az anyagba fojtott életelvből már nem tudta kibontani, tehát kénytelen volt külön értelemhez fordulni, a nouszhoz. S ha a plátói világszemlélet sok gondolkodót a pantheizmushoz vezetett el, az arisztoteleszi viszont anyagelvűséghez, vagy szenzualizmushoz.

A görög anyagelvűek a lelket valami finomabb anyagból összerótt lény, tűzlehelet alakjában képelték el. Főleg a sztoikusok látták a tűzben a világ lelkeségének forrását.

De a keresztény gondolkodás is meg volt akadva, mikor a léleknek szemléleti képét kellett megrajzolni. Milyen az, mi a tartalma? Az ember mindent csak az anyagi világ körvonalában, sajátosságaiban tud elképzelni. S valóban a keresztény gondolkodók is küzdöttek az anyagias gondolkodással s csak lassan sikerült nekik helyes lelki képet összeállítaniok.

A keresztény gondolkodók között is voltak kezdetben olyanok, akik anyagias vagy mondjuk érzékies elemekből állították össze a lélek képét.

Tatian (Orat. adv. Graecos, n. 15.) szerint mindent áthat az egyetemes életszellem és életet ad az állatnak, embernek egyaránt. A *lelki* ember és az állat között nincs különbség. Csak beszédjé által különbözik az ember az állattól. De ha az ember önuralom és küzdés által legyőzi magában az érzéki embert, akkor Istenképpé és *szellemi* emberré magasztosul.

Tertullian lélekszemlélete is a sztoicizmusból származik. Más a lélek magja, vagy a lélek *lelke*, mint a lélek *teste*. Ha a léleknek nem volna teste, nem volna képes sem magára az emberi testre hatást gyakorolni, sem a külvilágból hatásokat elfogadni. Finom, világos, légnemű lény a lélek. Ugyanazon alakkal és szervekkel bír, mint maga a test s az utóbbinak minden ízét, mint a tűz a vasat, átlelkesíti. Állagára nézve ugyan nem növekedik, de erői belülről fejlődnek, képességei bővülnek. Felbonthatatlan és feloszthatatlan. (De anima c. 5., 37.) Egyébként Tertullian bölcselete szerint minden, ami létezik, testi. Istennek is testet tulajdonít, bár e test szellemi finomságát erősen hangsúlyozza. Az anyagvilágon kívül kell valami szellemi természetű létezőnek is lennie, amiből Isten és a lelkek állanak. Így gondolkodik Arnobiusz is. Így Hilariusz is. Mert minden – mondja Hilariusz – ami teremtmény, kénytelen *valamiben* lenni. Ő is lelki testet képzel el a lélek állagául. Hiába, a szemléletiségre való törekvés kénytelen ily szimbólumokhoz menekülni, különben a lélek pusztá elvonássá, semmivé válik. (Comment. in Math. c. 5. 8.)

Nysszai Gergely már finomabban elemez! A szemléletességről lemond s inkább a lélek képességeiből szövi össze a lélek alakját. A lélek tehát egyszerű lény és a test egységének elve. Ha nem volna a lélek egyszerű, úgy tovább kellene kutatnunk, míg egy oly egyszerű és anyagtalan lényhez jutunk, amely a maga összefoglaló erejével az ember egész életét egységesíteni képes. Ez a lélek a test életelve. Fel van ruházva oly képességekkel, hogy úgy a tenyésztésnek, mint az érző és gondolkodó életnek elve lehet. A két előbbi tulajdonsága által a testbe van merülve, gondolkodó ereje útján azonban a test fölé emelkedik. Természete ösztönzi, hogy a test életének sorsában osztozzon. (De an. et resur. p. 189.)

Tovább elemzi e gondolatokat Szent Ágoston! Gergelynél a szemléletiségnek nincs nyoma, Ágostonnál igen! Szerinte van anyag- és szellemvilág. A lélek is a szellemvilágba tartozik, fajilag nem különbözik az angyaloktól. Az angyaloknak is van lelkük, csakhogy az tökéletesebb, fensőbb természetű.

Ily értelemben mondja Szent Ágoston, hogy a lélek anyagtalan, egyszerű és szellemi állag. Egyedi természetű. Nincs általános emberi lélek, minden embernek saját lelke van. Az emberi lélek sohasem kisebbedhetik esztelen lélekké; a lélekvándorlás tehát mese. (De quant. anim. c. 13.)

Ez a lélek önmaga testének művésze. Egyénileg fejezi ki természetét a test minden részében. Tradit speciem anima corpori, ut sit corpus in quantum sit. (De immort. anim. c. 15. 16. 17.) Mint Úr vezeti a testet, regendo corpori aecomodata. Az egész testben mindenütt és egész énjével jelen van, per totum corpus anima non locali diffusionem, sed quadam vitali intentione porrigitur. (De anima, IV. 21.)

Mivel a lélek formálja ki a testet összes idegrendszerével és agyberendezésével, minden érzés a lélek érzése, minden gondolat a lélek gondolata. Csak egy lélek az alakító erő és ez a lélek az összes élet-, érzés- és gondolatvilágnak benső elve.

Szent Ágostonnak is nagy nehézséget okozott a test és lélek együttműködésének megállapítása. A kettő között az űrt nagyon kifeszítette s az egymásra való közvetlen hatás lehetőségét a két rész között lehetetlenné tette. Így fel kellett vennie még egy harmadik elemet is, valami finom világosság vagy levegőszerű állományt, amely ezt az érintkezést lehetővé teszi. (De Gen. ad. litt. 1. 7. c. 15.)

Szent Ágoston a lélek természetét úgy rajzolta meg, hogy az egész keresztény gondolkodás közkincsévé vált. Gondolkodásának veleje átment úgy szent Tamás, mint a franciskánus iskola bölcséletébe. Az arisztoteleszi hatás alatt is az ágostoni gondolatok csak új kifejezésekbe öltözködtek, de a lényeg megmaradt.

Mégis Szent Tamás és a franciskánus iskola között van különbség. Tamás ugyanis azt hitte, hogy a léleknek, mint arisztoteleszi entelechiának elgondolása, a test és lélek közötti közvetlen hatás lehetőségét is biztosítja. Szent Bonaventura és Duns Scotus más megoldást kerestek. Felvettek ugyanis egy legősibb és egészen egységes anyagot (materia prima), amely alkalmas arra, hogy egyrészt anyagvilággá sűrűsödjék, másrészt, hogy a szellemvilágnak is állagát képezze finomsága, egyszerűsége révén. Van tehát egy közös érintkezési pont már a teremtés rendjében és ez teszi lehetővé a test és a lélek közvetlen egymásra hatását. Természetesen ily alakban a franciskánus iskola lélekrajza szemléletesebb, de nem alaposabb, mint Szent Tamásé.

A modern keresztény bölcséletben nem törekednek szemléletességre s azért a lélek tanítása olykor nagyon elvont. Nem is vagyunk már ilyen szemléleti kifejezésekhez szokva. Visszatetszett azért a kritikusoknak, midőn dr. E. L. Fischer prelátus és würzburgi plébános Überphilosophie c. munkájában a lelket ismét szemléltető ruhába öltöztette.

Fischer ugyanis a lélek fogalmát két túlzással szemben akarta meghatározni. Az egyik túlzást Herbart követte el, midőn a lelket merev, változhatatlan állagnak, lénynek mondotta, akinek minden életnyilvánulása (érzelem, érzet, akarat) attól függ, hogyan ütközik össze valami kívülről jövő hatással. A másik túlzásba Wundt és Paulsen estek, akik Hume bölcséletét követve, a lélek létezését igazában tagadták és alatta pusztán az eszmék, gondolatok *minden pillanatban való összeállását* értették. Más szóval náluk a lélek csak tartalomnélküli szó, az öntudatnak üres szimbóluma.

Fischer tehát a lelket eleven, fejlődőképes, tevékeny, de azért gazdag életnyilvánulása mellett is önmagában egységes állagnak, mégpedig érzéki eszes lényeknek nevezi.⁸

⁸ Sie ist ein mit *mannigfachen ursprünglichen* Anlagen ausgerüstetes, dieselben mit dem ihr zugehörigen Organismus allmählich *entwickelndes*, sich in den verschiedenen psychischen Vorgängen betätigendes, substantiell

A lélek tehát önálló állag. Van saját meghatározott egyéni élete! Bár egyszerű lény, mégsem annyira, mint Isten, akiben az isteni lényegét és a képességeket egymástól nem lehet elkülöníteni. A lélek gazdag képességekkel, tevékenységekkel van fölruházva, amelyek a világ hatása és saját benső ösztönösségének feszítőereje alatt mind egyénibb, mind öntudatosabb testi és lelki létté fejlődnek ki. És bár főleg a lelki élet földi vándorlásunk közepette annyi szint, annyi különböző értéket mutat, hiszen mindannyian átesünk a gyermek, az ifjú, a férfi és az öreg ember korán, lelki életünk annak dacára is egész, ezek a korok belsőleg összefüggnek, egységes léttől és élettől vannak átitatva.

Ez a lélek hivatva van, hogy életét részben a mi világunkban és földünkön élje le, mert ő is teremtmény a teremtmények között. Az átlakosított anyag segítségével fejezi ki erőit, képességeit, fejleszti ki szellemi életét és gyakorolja akarati tevékenységét, a világ meghódítását. És testi ruháját mindaddig viseli és élettel mindaddig áthatja, amíg a test bomlásra hajló anyagi elemei ezt az életet magában befogadni és megtartani képesek.

A lélek tehát a testtel benső egységet, lényegesen összefüggő összetételt alkot, úgy hogy a test a lélek nélkül fizikai elemeire bomlik, a lélek pedig az elválás után a test utáni vágyat, a tökéletlenség nyugtalanító érzetét viseli.

Maga a lélek szemlélet alá nem esik. Életszerveink egyrészt nincsenek és nem is lehetnek arra berendezve, hogy oly egyszerű, súlytalan lényt, mint a lélek, megérezzenek; másrészt nem is önmagában, hanem a testben kifejezve lép a jelenségek világába. Az elektromosságot, a mágnességet sem látjuk, bár ezek az anyagvilág tüneményei, annál kevésbé láthatjuk a lelket, amely más állagból áll, mint a tapasztalás alá eső anyag.

Hogy *más* állag, mint a tapasztalat anyagvilága, azt következtetjük sajátos és az anyagtól különböző működéséből. Minden érzetben, képzetben, gondolatban és akaratelhatározásban kitapogathatom a testemnek és a lelkemnek megfelelő működéseket. Ami az érzékszervemben, idegvezetékeimben, agyamban végbemegy, az csupa térben lefolyó mozgás. Az érzet, az észrevezés ellenben valami térnélküli ráismerés, tudatállapot. Tehát az észrevezés nem élettani, hanem lélektani jelenség.

Ingerek minden pillanatban százszámra érik érzékszerveinket, agysejtjeinket s mi mégis csak azokat vesszük észre, amelyekre lelkünk ráirányul. Tehát az érzékszervek mögött van a szellemi én, amely a figyelemben kicsúcsosodik, az ingereket megérzi és érzetekké, képzetekké, fogalmakká, ítéletekké, következtetésekké dolgozza fel.

Testi alkatrészeim folytonos átváltozásban, kicserélésben vannak, lelki életem is az eltűnő évek során változik, új elemeket, sőt új alakot is fölvehet. Megváltozhatik érzésem, gondolatvilágom, új emberré válhatok. De azért mindig tudom, hogy én vagyok az, aki átmódosultam. Ismerem az új emberréválás számos lélektani mozzanatát. Az elmúlás és új rügyezés, a lelki lombfakadás és gyümölcstermés dacára is tudom, hogy az én énem lett beoltva és innen az én átvedlésem.

Gondolkodásomról, akaratomról közvetlen tudomásom van, de ama ideg- és agymozgásról semmit sem tudok belső észrevétel útján, legfeljebb a külső megfigyelés ad róla felvilágosítást.

Van tehát bennem egy alany, amely a testem különféle elváltozásait, a fizikai világ sokféle behatásait egy csodás egységben felfogja, térnélküli lényében elmélyíti s amelyből a külső észrevétel számára mind egyenlő inger és ideghatások mint érzetek, képzetek, gondolatok, érzelmek és akaratok bontakoznak ki.

Am e jelenségek mind más természetűek, mint a nekik megfelelő testi elváltozások. Az inger és idegmozgások automatikus, gépies módon folynak le, törvényszerűsége, térszerűsége, egyöntetűsége törekszenek; míg a nekik megfelelő lelki jelenségek egyre újabb, egyre

gazdagabb, nem is sejtett és szinte meg se magyarázható színeket, alakulásokat mutatnak. Mennél többször érzekelek, annál könnyebben megy végbe a testi folyamat, és ez az egész, ami a testben módosul. De ez a módosulás is csak a gépies ismétlődés felé vezet. Míg a neki megfelelő lelki élmény mindig színesebb, folyton öntudatosabb alakot mutat. Ha egy vidéket akárhányszor látok is, az érzékelés testi folyása ugyanaz, míg a lelki élmény mindig más.

És ezek a testi folyamatok minden embernél egyformán mennek végbe, míg lelki életünk annyi különféle színt, árnyalatot, egyéniséget mutat, ahány ember csak van e földön. Nem magyarázhatjuk ezt meg másképp, mint hogy minden testben egy más lélek feslik ki; minden arc, minden szempár egy más lélek tükre. A test kémiaja itt is, ott is ugyanaz, de a lélek színpompája pazarul egyéni. Más tehát a lélek, mint a test. Az életnek csodás alakja, a létnek egy más megjelenése, amely az anyagot kiemeli merevségéből, renyhességéből és szabad cselekvések hordozójává teszi.

A lélek tehát nem pusztán képzeletbeli lény, nemcsak elménk elvonásának eredménye, hanem szellemi természetű valóság, szellem. Egész egyéni életünk rajta nyugszik, tehát *egyéni* jellegű szellem. Ez egész elmélkedésünknek veleje és eredménye. Dr. Geysner József, a kiváló münsteri világi egyetemi tanár e rövid szavakkal foglalja össze a lélek szellemi természetét: Insofern die menschliche Seele die Herrschaft über die psycho-physiologische Kausalmechanik besitzt, ist sie Geist. Demnach liegt das Wesen des Geistes darin, dass sein Wirken nicht das notwendige Produkt der materiellen Kausalität ist, sondern dass er umgekehrt nach dem Masstabe seiner angeborenen logischen Natur und zum Zweck seiner logischen Tätigkeit die psycho-physiologischen Kräfte richtunggebend zu beeinflussen vermag.⁹

Bár magában véve a lélek tehát szemlélet alá nem esik, eredményeiben, nyilvánulásaiban *mégis szemléleti*, amint az erő, az elektromosság, a mágnesség, sőt maga az élet is szemléletiek. Az élet a lélek képe. Amennyi a szellemiség az emberben, annyi az erő, a gondolat, a megértés, a világlátás, az életértéklés, az önmagának érvényesítése. S mennél több szellemi erőt látunk a világban, annál gazdagabb személyiségek tárulnak fel előttünk s annál inkább érezzük, mily nagy az úr az örökös gépiesség terhe alatt nyögő anyag életének egyhangú zakatolása és a lélek szabad szárnyalású élettevékenysége között. És annál jobban kiérezzük, hogy a kettő benső mivoltában különbözik egymástól és hogy a lélek hivatása az, hogy értelmével úgy az anyagvilág, mint a testi élet fölött uralkodjék. Jól mondja Rousseau: Je ne suis donc pas simplement un être passif et sensitif, mais un être actif et intelligent; et quoi qu'en dise la philosophie, j'oserai prétendre à l'honneur de penser.¹⁰

⁹ Lehrbuch der allgemeinen Psychologie, 1908. 446–450.

¹⁰ Idézve Geysernél, 450. oldal.

3. A lélek a test építőmestere

A mechanikus gondolkodás az élet legcsodálatosabb és legtermékenyebb oldalát, a szabadság nagy tényeit sem letagadni, sem megmagyarázni nem volt képes. Jöttek tehát új álmódok új szemlélődéssel. Bergson, Boutroux, W. James mást láttak a nagy mindenségben! A mindenség mélyéből, a nagy közönyösség és restség méhéből felszökkeni látták az életnek hatalmas lendületét (élan vital), amely a maga szenvedélyes fellángolásaiban ellágyítja, megolvasztja és elfinomítja az ősi, tehetetlen anyagot, átizzítja és megeleveníti a mozgó nyugalmat s a szabadság hordozására lelkesíti a gépies tömeget.

Az összes élőlények egy-egy osztálya a nagy életlendület rohanó pályafutásának egy-egy állomása, a szabadság felé haladásnak egy-egy megrögzített útjelzője és új, tökéletesebb alakulásnak kiindulója. Az élet ily állomása a növény, korlátolt mozgással! De kiindulója is egy előkelőbb útnak! A növény felhalmozza magában a nap energiáját, amely az állatban már magasabbfokú tevékenységnek hajtóerője. A rovarok ösztönökön nyugvó élete az élet nagy útjában előkészít a gerincesek érzéki ismereten nyugvó lelki életére. Az érzéki megismerésben kifejlődött szervezet testi alom a lélek útjai számára.

Hatalmas lendületek és úttörések ezek a természet világában, amelyek közepette az anyag mindjobban átizzik oly működésekre, amelyeket különben soha ki nem bocsátana magából. Mind finomabb és mozgékonyabb lesz a szabadság hordozására. Az élet megköti útjában a maga csomóit az élők világának egy-egy alakjában, hogy új erőt gyűjtsön és tovább haladjon a szabadság felé! Ezek a közbeeső alakok az életet a mechanizmussal kapcsolatban bírják, mert a növény, az állat élete az ösztönösségek vas törvényszerűsége között folyik le! Csak az emberben finomult át úgy az anyag, hogy a szükségszerűséget a szabadság utolérte. Azért az ember a többi teremtés célja!

Korunknak ez az új idealizmusa tehát költői álmodozás útján találkozik Szent Ágoston szemlélődésével. A lélek ereje és művészi képességei fesledeznek ki és szövődnek ki az anyag erőiben! S amennyi a lélek, annyi lesz az élet is. Gazdag lélek finomabb testet fejez ki magának. És megfordítva, a finom test lágyabban fejezi ki a lélek alkotó erejét. Innen sokszor az emberek között a nagy érzelmi, értelmi és akaratbeli különbségek.

A lélek alakító ereje belülről dolgozik. Az anyagnak a szülőktől kölcsönzött erőihez társul a lélek egyéni élete s a lélek a bizonyos irányban kifinomított anyagot saját erőivel tölti be.

Az emberben az anyagból felszökkenő élet elérte a legnagyobb magasságát s most már pazar színekben gazdag változatosságban bontja ki kincseit az egyéniségnek különbözőségeiben. Az apai és anyai vonásokhoz járul a lélek sajátossága és az összetétel új egyéniséget teremt.

A lélek tehát a testet összefoglaló és fenntartó erő. A test és a lélek ez által benső egységet képeznek. Súlyuk, jelentőségük azonban egymásra nézve nem egyenlő. A lélek a test szétesése után is élettel bír; a test azonban a lélek elválásával fizikai elemekre oszlik. A lélek ereje tehát a testre nézve cselekvő erő, a test ellenben magában foglalja, hordozza a lelket. A lélek a testet úgy hatja át, hogy a testtel kifejti cselekvéseit, megvalósítja céljait, szándékait; a test pedig úgy hordozza a lelket, hogy képességekké, hajlamokká gyűjti össze a léleknek megnyilvánulásait, hogy ugyanazokat a cselekedeteket máskor könnyebben megismételje. Sajnos, hogy épp a hajlamok megint könnyen gépiességbe, ösztönszerű cselekedetekbe keményednek meg s a szabadság szükségszerűségben köt ki. A szellem ereje képes csak az embert az automatizmustól megőrizni és a szabadságra való törekvést ébren tartani.

Istennek fiaiban végre eléri a szabadságra törekvő lélek az ő igazi célját; a test a bűnök, a rossz hajlamok nyűge alól felszabadul és a lélek finom hangszerévé, indításainak és Isten akaratának tökéletes eszközévé válik.

Az erkölcsi világrend erre törekszik! A lélek erői ide törtetnek és eljön az idő, hogy amint a lélek Isten képmása, úgy a test is ennek a képmásnak lesz hű kifejezője.

Addig azonban a test ellenállása mindig visszahúzza a lelket. Bármennyire átfinomult legyen is a test, marad benne valami nehézkesség, tehetetlenség, amely a lélek vágyainak szárnyalását lemetszi és ellenszegül a lélek átható, átnemesítő hatásának... Innen van, hogy életünkben a test bizonyos viszonylagos függetlenségét észleljük a lélek uralma dacára is. Innen ered a lélek szomorúsága, levertsége is. Ezt a kétféle törvényszerűséget érezte a test tagjaiban Szent Pál is. Siránkozott, hogy legjobb belátása ellenére is a test útjaira téved. Az arca szökkenő szégyenpír a lélek bánata a harc elvesztése fölött.

De ez csak a földi életben van így! A megdicsőült test nem áll a tehetetlenség nyomasztó súlya alatt; darabossága megszűnik. Érzékisége a lélek teljes hatalma alá kerül. Ez a remény élteti a nagy apostolt is, hogy eljön az idő, midőn az egész természet megdicsőül az emberben. Mikor a romlásból, az élettelenégből, a tehetetlenségből kiemelkedünk a tiszta tevékenység, a szabadság, a lelkeség légkörébe!

Addig is minden jó gondolat, minden ellenkezést leküzdő szabad akarat, minden önmagát fékező, megjavító igyekezet a testből, az anyagból gyomlálja ki érzékiségét, ösztönzi önuralomra önállóságra és a szabadságot védi az elnyomás ellen. Így lesz a test a lélek finom hangszere, amelyen kifejezi vágyait, érzéseit, gondolatait, lelkeségét. És mennél finomabb a hangszer, annál tökéletesebbé vált már anyaga is, annál szebb alkotása az már a léleknek. Így éreztek a misztikusok!

4. A lélek gondolatvilágunk építőmestere

Minden méltóságunk a gondolkodásban rejlik. Nagyon veszedelmes, ha egyre azt hajtogatjuk, mennyire hasonló az ember az állathoz és ki nem mutatjuk, miben áll az ember nagysága, mondja Pascal.¹¹

Az ember csodálatos hajlandósággal bír arra, hogy az állatot túlbecsülje, hogy az állat lelki életét saját lelki életének módjára magyarázza. Akik azt hiszik, hogy az állatok lelki világát nagyon ismerik, azok bizony saját lelki életüket nem értik és kellőleg nem mérlegelik. Akik gondolkodni nem szeretnek az ember lelki életének önálló jelenségei fölött, azok az állatok lelki világában gyönyörködnek és önmaguk életét látják bennük.

Mindig voltak, akik az ember lelki világának nagyságát önálló, sajátos törvényszerűségét nem látták. A görög világban Herakleitosz és a szofisták, azután a szenzualizmus és a nominalizmus, végül a pozitívizmus és a fejlődéstan követői nézték el azt a nagy űrt, amely az ember és az állat lelke között elterül. Magyarázataik lényegben azonosak. Ha a léleknek önkéntható tevékenységét gondolkodásunkban elvetjük, akkor csak azok az elemek maradnak meg, amelyeket érzékszerveink közvetítenek és nyelvünk kifejezésre juttat. Akkor a gondolkodás nem lehet más, mint képzettársítás, vagy ezen képzetek nyelvbeli kifejezése, amint azt a szofisták és Herakleitosz tanították. Nem lehet egyéb és nem lehet több, mint amennyit érzékszerveink útján a külső világból elnyerünk, amint azt a szenzualizmus elképzei. Nem lehet végül semmi különbség sem a tárgyak külső elnevezése és azok fogalma; a mondat és az ítélet; a beszéd és a gondolkodás között sem, amint azt a nominalisták tanítják. Ha a lelket a gondolkodásból kiküszöbölöm, akkor megmaradnak a lelki élet épületének kövei, anyaga, de hiányzik belőle a tervező művész és egész műveltségünket, minden tudományunkat inkább a véletlen, mint valami céltudatos tevékenység alkotja össze.

Valóban itt a nagy hiba, amelyet a lélek nélküli bölcselet elkövet. Nem látja sem az egyszerű gondolkodásban, sem a tudományok felépülésében az öntudatos kifejlődést, a célt kitűző és célt megvalósító tervezetést, az egyéni szabadságot, amely a lelki élet elemeinek mechanizmusával, megkötöttségével, változhatatlanságával, adottságával ellenkezik. A kaleidoszkópban van egy csomó elemünk, amelyek forgatás közben más és más képet nyújtanak. Az ember is ily élő kaleidoszkóp volna lélek nélkül. Az elemeket a világ esetleges benyomásai adnák; a helyzetek pedig forgatnák és bennem, de *nélkülem* létrejönne a gondolkodás, a gondolatvilág, a különféle tudományok és világnézetek. Legfeljebb valami összetartó erőt kellene még fölvennem, ami az elemek csoportosulását lekötne, míg valami új benyomás azt ismét fel nem bontja.

Ám megegyezik-e ez lelki életünk megfigyelésével? Nem érezzük-e nyilvánvalóan, hogy mi gondolkodunk és nem bennem történik a gondolkodás? Ha ezt talán nem éreztük még, érezni fogjuk, mihelyt lelki életünket szemléljük, annak elemeit megfigyeljük, az elemek keletkezését vizsgáljuk. De még jobban kidomborodik lelkünk önálló tevékenysége, mihelyt lelki életünk nagy eredményeit, az egyes tudományokat szemléljük s kutatjuk, mit visz bele a lélek önmagából a tudományba, mit ad olyat a tudománynak, amit csupán a tapasztalásból meg nem magyarázhatunk. Csak így látjuk azt az áthidalhatatlan űrt, amely az állat és az ember lelki élete között van.

1. Az elemek, amelyekből lelki életünk felépül, bár hasonlóak, mégis lényegesen különbözök, mint az állat lelki életének elemei. Ingerek hatnak itt is, ott is. Külső érzékszervek veszik át, idegek közvetítik az agyhoz az ingereket embernél, állatnál. Az ingerek érzeteket keltenek, az érzetek pedig közvetítik a dolgok szemléleti képeit, képzeteit, az emlékezet pedig azokat megőrzi.

¹¹ Pensées, XXIII.

De az állat lelki életében nagy szerepet játszik a faji jelleg a maga faji ösztöneivel. A faj minden egyede ugyanis erős faji jelleggel bír. Ez határozza meg az érzékszervek berendezését és hivatását. Az érzékszervek berendezése pedig benső ösztönösséggel unszolja az állatot, hogy úgy éljen, amint azt érzékszervei előírják. Az állat lelki élete, hivatása, természete érzékszerveinek milyenségétől függ. Amilyen az érzékszerve, olyan az élete, törekvése, vágya. Az érzékszervekben rejlő ösztönösség bizonyos gépiességet kölcsönöz az állatnak. Az ösztönei szerint élő állat oly jól végzi feladatát, mint egy jó berendezésű gép. Ezzel nem akarom mondani, hogy az állat gép, csak azt akarom kiemelni, hogy az állat földi élete bizonyos gépiesség jellegével bír. Keres, kutat, fűrkész, dolgozik, megismer, emlékezik, de faji hivatásának keretein belül. Faji jellegét, faji hivatását soha át nem üti. Az állatnál tehát nagy szerepe van a faji rátermettségnek és nagyon kis köre van az egyéni cselekvésnek. Nem kell törődni azzal, mit és hogyan tegyen. Szervezete megadja erre az útmutatást.

Az ember életében is nagy szerepük van az ösztönöknek, de nem hivatásuk, hogy uralkodjanak és az ember sorsát, élettörténetét véges-végig irányítsák. Míg az értelem nincs kifejlődve, az ösztönök védik, oltalmazzák és föntartják az embert is. Mihelyt az értelem szeme nyiladozni kezd, az ösztönösség lassan visszaszorul és az értelem veszi át a szerepet. Az állatnál azonban az ösztönösség soha nem veszíti el erejét. De azért az állatnak is van *bizonyos határok* között önkéntessége és lelki működése. Az érzéki érzeteket az is bizonyos egyszerű megismeréssé és következtetéssé dolgozza föl. Ezt az állati eszességet a régi bölcselők *ratio particularis*nak, részleges eszességnek, érzéki megismerésnek nevezték, mert hivatása az egyéni szándékokat és érzéki szükségleteket kielégíteni, megszerezni. Az állat megismerésének tárgya ugyanis mindig az egyes és mindig csak az érzéki.

Általános jellegű képzetet nem képes alkotni, sem eszményi javak felé nem törekszik. Érzékszervei megismertetik vele azon dolgokat, amelyekre szüksége van, hogy földi rendeltetésének megfeleljen. Azok után vágyódik és azokat megszerezni törekszik. Eszményi javakra nem terjed ki igyekezete.

Az ember azonban rendszerint lebecsüli a saját lelki életét és túl sokra tartja az állatét! Főleg két okból. Az egyik a rendetlen szeretet, dédelgetés, amellyel az állat iránt viselkedik. A másik az az ősi hajlandóság, hogy a külvilág jelenségeit saját lelki életünkből magyarázzuk meg. Az a fantázia, amely benépesítette manókkal, tündérekkel a hegyeket és völgyeket, az a fantázia tulajdonít emberi megfontolást, ítéletet, következtetést és erkölcsi érzelmeket az állatoknak. Higyjünk tehát legalább olyan tekintélyeknek, mint Wundt, akit bizonyos senki sem fog elfogultságról vádolni, hogy az állat és az ember lelki élete között nagy különbség van. „Az állatok úgynevezett értelmi nyilvánulásainak közelebbi lélektani vizsgálata mindenütt azt mutatja, hogy azok egyszerű érzéki újrafölismerési tények és ezen tények társításai alapján tökéletesen megérthetők, míg ellenben a tulajdonképpeni *fogalmak* és *logikai műveletek* náluk hiányoznak.”¹²

Itt van az óriási különbség az emberi és az állati lélek működése között. Az ember a fogalmak és logikai műveletek útján kilép a pusztán érzéki megismerésből és az érzéki megismerés egyszerű elemeiből, ti. az érzetek és az érzéki képzetek köréből, mert ezeket az elemeket feldolgozza és belőlük magasabb értékeket készít. Az ember a külső és a belső világ minden eseménye, jelensége elé mint úr lép, befogadólag és cselekvőleg, hogy tanuljon és tanítson; hogy okuljon és hogy az okulás révén alkosson. Innen ered már a gyermeknek is számtalan kérdése, a sok miért, a kifogyhatatlan kíváncsiság, mindennek külső és belső megtekintése, a tárgyak szétszedése és összetétele. Az analízis és szintézis a gyermekszobában is lejátszódik, sőt ezek töltik meg azt bájjal, étellel, lélekkel. Már a gyermek is keresi, bár öntudatlanul, a szüntelen miértjei révén a dolgok értelmét, okát; megbizonyosodik azok azonosságáról, felismeri az

¹² Psychologie, 1902. 341. oldal.

ellentéteket; mindez pedig rávilágít azokra a fesledező fontos logikai, értelmi műveletekre, amelyeket később fog végrehajtani; ráutal a gondolkodás ereire, kezdetére.

A gondolkodás az ember legsajátosabb lelki művelete az élőlények világában. Lényege a lélek működése, cselekvése, az érzékszervek által nyújtott adatoknak mérlegelése, elemzése, összetétele. Első lépés e téren a fogalomalkotás. Első, de szinte a legjellegzetesebb és legfontosabb. A fogalomban a lélek a dolgot megfogni, megragadni és benső mivoltában megérteni igyekszik.

Ez a törekvés a gyermek érdeklődésében, bájos kíváncsiságában is kezdetleges alakban megnyilatkozik. A tökéletes lelki életet élő, a dolgok megértése után küzdő ember pedig, mint mondani szokás, beleélni igyekszik magát a dolgokba. Ha tehát magamnak valamely dologról fogalmat alkotok, akkor azt nemcsak külső megjelenésében, színében, területében, alakjában, súlyában szemlélem, nemcsak e tulajdonságok együttlétét és összetételét jegyzem meg, hanem azt keresem, miért és hogyan tartoznak össze ezen sajátosságok? Mily arányban kell azoknak együtt lenniük, hogy a dolgot megalkossák? Hogyan jön létre egyáltalán ezen elemekből vagy részekből az illető tárgy vagy jelenség? Aki a dolgokat csak szemléleti képben ismeri, az annyit tud a dologról, amennyit egy kép mutat. Akinek fogalma van a dologról, az a dolog benső természetéről olyan tudomással bír, hogy azt létre is tudja hozni. Aki a dolgokról csak képzettel rendelkezik, az előtt a világ fotográfiai felvétel; aki ellenben a dolgokat fogalmukban ismeri, az az alkotó gondolatát töviről-hegyire elleste, képes szinte azokat utáncsinálni.

A fogalom sok-sok részleges ismeretnek a kivonata, veleje. Számos egyes, részleges érzéki képzetet, ismeretet ölel föl, de nemcsak esetlegességük, hanem benső összetartozásuk szerint. Ha tehát szükségem van a fogalmat kifejtteni, képes vagyok azt valóban egyes elemeire fölbontani és nyelvelileg föloldani. A fogalom kifejtése magyarázat, ítéletek elsorolása révén történik. Mindezek az ítéletek is benső összefüggésben vannak egymással, mivel az ítélet sem más, mint a dolog elemei összefüggésének, értelmének fölismerése és annak rövid magyarázata.

Miközben ítéleteim fölött szemlét tartok, észreveszem, hogy azok közül több egymással hasonló és egyik ítéletről átmegyek a másikra, vagy mint mondják, egyikről a másikra következtek.

De ítélet és következtetés csak azért lehetséges, mert képes vagyok a dolgokat benső, oksági összefüggésükben átgondolni, vagyis róluk fogalmat alkotni. Valaminek a lényegét, benső értelmét fürkészni többet jelent, mint a dolgot látni, hallani, szagolni, ízlelni! Ezek csak olyan szereppel bírnak, mint a szétszórt betűk vagy színek, melyekből a költő dalt, a festő képet alkot saját benső gondolatából, akaratából, hajlamából kifolyólag. A fogalomnál a lélek sűrög-forog, elemmez, rendez, szóval nemcsak befogad, de kifejez, összetesz és alkot, tanúságot von le magának, eszméket termel, amelyek segítik, hogy kutasson bizonyos irányban és hogy a jelenségeket olyan viszonyok között is megfigyelje (például a villamosságot), amint azokat a természet maga nem nyújtja. Szóval csak az adottal sohasem elégszik meg. Azt folyton túlhaladni iparkodik benső ösztönösségből, munkakedvből.

2. A léleknek ez az egyéni munkája az egyes tudományokban is megnyilvánul. Nincs tudomány, amely csak a tapasztalati világ adatainak lenne összessége. Minden tudományban megkülönböztethetjük az adatokat a lélek munkájától. Természetesen az egyes tudományok képviselői csak az adatra ügyelnek, azzal foglalkoznak, de a bölcselő szeme, átfogó tekintete azt is fürkészi, mit visz bele a lélek saját tartalmából a tudományba?

Nézzük például a *számtant*. A tapasztalatnak elégtelensége itt nyilvánvaló. A számtan oly adatokkal is dolgozik, amelyek a tapasztalatban nincsenek adva. A számtani dolgoknak olyan tulajdonságaik vannak, amelyek a tapasztalat föltételeivel nem egyeznek meg. Ezek a tulajdonságok a szabatosság, az egyformaság és végül a végtelenség. Csak a matematikában és nem az életben vannak teljesen befejezett, világos és határozott fogalmak (exaktitás). Csak itt tételizzük föl, hogy a dolgok mindig ugyanazon alakban ismétlődnek meg (homogeneitás). A végtelenség fogalmát is a számtanban az elme termeli. Mindezen tulajdonságok a bölcselő előtt

megfoghatatlanok, ha csak a tapasztalatra néz. De megérthetők azonnal, *ha bennük a lélek tevékenységének jelképes kifejezését látja*. Vagy amint Boutroux kifejezi magát, „a matematikai tudományok annyiban érthetők, amennyiben azok a szellemnek erőfeszítései, hogy önnön létét mennyiség alakjában kifejezze”.¹³

A geometriai tér is más, mint a tapasztalati tér. „A geometriai tér folytonos, homogén, háromdimenziós, merőben ideális. E tér és a dolgok nem vágnak teljesen egybe, csak *viszonylat* van közöttük, amely azonban sohasem gondolható exaktnak.”¹⁴ Ezen viszony azonban lehetővé teszi, hogy a geometriai térben végzett számításaink a valóságra is alkalmazható legyen. Szóval a lélek a geometriában is ki tudja magát és erejét fejezni úgy, hogy az a tapasztalatot meghaladja.

A *fizika* tele van elméleti föltevésekkel, amelyek mellett a világot jelenségeiben szemléljük és magyarázzuk. Ezek a föltevések korántsem valami visszfényei a dolgoknak, hanem a léleknek eddigi ismereteiből merítvék. Ilykép a lélek teremtő gondolata megelőzi még a kutatást is, kutatás közben pedig saját hálójában iparkodik a világot megfogni.

Az *élettan*ál sem megy semmire sem a bölcselő, ha az életjelenségeket csak fizikai vagy kémiai elemek csoportosulásából magyarázza. A régi mechanikus magyarázat csak az élet külsejét, de nem annak belsejét érteti meg. Ma a finalitás, a domináns erők szempontjából nézzük az élő lényeket. Ma látjuk, hogy a kémiai vagy fizikai elemek bizonyos cél, benső terv szerint állnak össze. De célhoz, tervszerűséghez az ember úgy jut el, hogy saját lelkébe tekint és benső tapasztalatai szerint szemléli más életjelenségek kifejlődését. Csak a gondolkodó lélek alkotja meg magának ezeket a fogalmakat.

Hogy a *lélektan* sem lehet el a lélek teremtő ereje nélkül, azt e tudománynak viszontagságos története bizonyítja. Úgy az anyagelvűség, mint a mindenhol lelket keresők (panpszichizmus) lélektana feloldhatatlan ellentétekbe jutott. A paralellista elmélet sem tud semmit megmagyarázni, ha a lelket kiküszöböli. Ha pedig nem küszöböli azt ki, akkor az semmi egyéb, mint a test és a lélek egymáshoz való viszonyának egyik elképzelési módja. De a lelki és a testi elemeknek olyan elváltatása, amilyent ez az elmélet megenged magának, túlzott. Szóval a lélektan nemcsak föltételezi a lélek működését, sőt e tudományban maga a lélek az, amely önmagára visszahajol, hogy megkísérelje önmagát megérteni és megmagyarázni.

A *szociológiát*, a társadalomtudományt sokan iparkodtak mechanikusan magyarázni, de hiába! A társadalom benső életének fejlődésében bizonyonnyal nagy szerepe van a tömegelelektanak. De a tömegelelektan erei az egyéni lélektanba, ez viszont az egyéni lélekbe vezet vissza.

A szó szoros értelmében szellemi tudomány a logika és a metafizika!

A *logika* sehol sem található készen. Ez az emberi lélek alkotása. A logika pontos fogalmakkal iparkodik dolgozni. Fogalmakat viszonyít egymáshoz az ítéletekben. Az ítéletekből következtetéseket von le. Majd több ítéletet egy általános ítéletbe foglal, majd meg egy általános ítéletből egyest vezet le. Hogy pedig ezt a műveletet megtehesse, benső oksági viszonyt keres az egyes ítéletek között, hogy azokat összefoglalhassa egy főtétté; vagy oksági viszonyt kutat az egyes ítélet és a főtétel között, hogy arról az egyesről is elmondhassa azt, ami a főtéttelben foglaltatik. Így jön létre az inductio és a deductio.

A logika, midőn a fogalmak világából az életbe száll le, a dolgok értékét keresi. Felméri, felbecsüli azokat és az értékeket benső összhangba iparkodik hozni. De bármint vesszük a logikát, akár mint fogalmakkal dolgozó tudományt, akár mint értékeket kiválasztó tudományt, a léleknek cselekvését, önkéntható működését mindenképp feltárja.

¹³ „Szellem” folyóirat 1911. 1. számában Boutroux értekezése: Természet és szellem. 9. oldal.

¹⁴ Uo.

A *metafizika*, vagyis az a tudomány, amely a tapasztalati világon túl iparkodik eljutni, már nevével és hivatásával is elárulja jellegét.

A léleknek metafizikai szármalása ugyanis nemcsak a dolgok lényegét, hanem azok célját és rendeltetését is megállapítani iparkodik. Nemcsak azt nézi, hogy milyenek a dolgok, milyen a világ, milyen az élet, de azt is, hogy milyen a dolgok végső oka és milyeneknek kellene lenniök, hogy rendeltetésüknek legjobban megfeleljenek. És midőn erre az ismeretre rájön, azt egyúttal mint eszmét, mint a dolgok legfőbb tökéletességének mintáját állítja maga elé, hogy úgy az elméleti, mint a gyakorlati életben a legnagyobb tökéletesség felé törekedjék.

Az elméleti életben az elméleti eszmék arra ösztönöznek, hogy igazságaink oly erővel hassanak és bírjanak, hogy azok ne csak egyes, de minden esetben érjenek; ne csak egynéhány embert, de mindenkit egyformán meggyőzzenek. Ez az abszolút igazság eszméje.

Az elméleti ész alkotja meg a szép eszméjét is. Teremteni óhajt egy ideális világot, amely a való világ nyomorait elfelejteni segít; megörökíteni törekszik azokat a formákat, amelyek bennünket érdekelnek, mégpedig azzal az igénnyel, hogy azok mindenkinek tessenek. A művészetben az ember kifejezi gondolatait, érzelmeit, kifejtí bensejét, különösen képzeletét és bizonyos mértékben fölszabadul maguktól a dolgoktól, amelyeket egyénisége szerint, tehát ideálisan ábrázol.

Az elméleti ész kutatja végül a dolgok végső okát, létrehozóját és fentartóját. Az okok láncolatán át eljut pedig az első okhoz, akiben mindennek létét és magyarázatát, alapját és végső célját bírja. Eljut a természeti valláshoz, amely megint új gondolatokat nyújt az első oknak, Istennek valamiféle észbeli megismeréséhez.

A gyakorlati eszmék az élet minél tökéletesebb berendezésére irányulnak. A folytonos tökéletesedés, az erkölcsi szabadság, a jog és kötelesség, a lélek halhatatlanságának, a felebaráti szeretetnek eszméi azok a rugók, amelyek az emberi élet hivatásának magasztos, Istennek tetsző betöltésére segítenek.

De ezek az eszmék nem a tapasztalati világ vetületei a lélekre, ezek a lélek mélyéből szökkennek fel, elemi erővel hatnak gondolatainkra és akaratunkra, hogy azokat az egyetemes jó és egyúttal az egyéni tökéletesség elérésére megvalósítsuk.

A lélek dolgozik tehát egész lelki világunkban. A lélek ereje hatja át legelemibb lelki tevékenységünket, ti. az érzetet, a képzetet, hogy belőlük fogalmat alkosson. A fogalmak vezetnek el helyes ítéletekhez és következtetésekhez, amelyekben folyton az okságot és belső összetartozást keresi. Csak ily szoros viszonyok és kapcsolatokon épülhetnek föl a tudományok, amelyekben a lélek teremtő ereje mind szélesebben hat. Majd a tudományok területéről is kilép és az eszmékben a legmagasabb szellemi és erkölcsi értékeket törekszik megállapítani és elérni.

Mindezek alkotják a mi gondolatvilágunkat és mindezek forrása és vezetője a lélek, amelynek energiái teszik széppé és nemessé lelki és testi életünket.

5. A lélek az ember egyéniségének kovácsa

A lélek bontakozik ki testünk finom körvonaláiban, a lélek szövi össze a maga természetének, törekvéseinek és képességeinek megfelelő világgépet s végül a lélek kalapálja össze az emberi egyéniséget, a csontos, az acélos, a jellemes Ént. Azt az Ént, amely gondolat és erőközpont; hatásokat visszahatással; szellemet szellemmel viszonz. Ez az Én öntudatos, magára elmélt, alakító, alkotó erő és felbuzdulásait, nekilendüléseit az egyéni érzésekből és érzelmekből meríti. Nem elvont, nemcsak a gondolatnak tükre, hanem maga az élet húsba, izomba, csontokba, idegekbe, agyba öltözve, ösztönökkel, vágyakkal, érzelmekkel, akarattal, tudattal felékesítve.

Az egyéniség a lélek énjének testi kifejezése. A lélek énje izgul a temperamentumban, lüktet a hajlamokban, forr föl a szenvedélyekben. Figyel a szem éles tekintetében, elmereng a test elfeledkezett tartásában, örül az élénk kifejezésekben, sír az eltorzult vonalakban. Minden, de minden életnyilvánulás a lélek állapotának külső rajza. És bármit tegyek, bárhol legyek, akár örvendek egyéniségem szabadságának, akár fájdalom annak elnyomatását, örömben, búban egyaránt az én gondolkodó, önkéntható lényegem fejezi ki magát.

A tudomány legnagyobb tévedése volt, hogy az embert is besorozta az akaratnélküli, a szükségszerű lények sorába. Nem látott benne sem mást, mint a növénynek, vagy az állatnak természetét. A fejlődésre hivatkozott s az ember természetét nem választotta el az anyagnak, a növénynek, az állatnak természetétől. Pedig ez képtelenség. Ha az ember nem mutat többet, mint a növény tenyészetét, vagy az állat érzéki életét, akkor nem is ember. Az ember lényege nem azon életmunkákban áll, amelyeket a növény vagy az állat is elvégez. A tenyészeti és az érzéki élet csak erőforrás, csak éleletalap, amelyre a léleknek mint a test éltető elvének szüksége van. Ezek nyújtanak módot arra, hogy az érzékszervek révén a külvilággal kapcsolatba jöhessen. De a külső még nem a belső. Az eszköz még nem művészet. A sejt még nem méz. Ezek csak az ember lárvája, amely lélek nélkül, hidegen, közönyösen, kifejezés nélkül pillant reánk. Mindenkire ráillik, vagy rá nem illik, mert senkinek az egyéniségét át nem sugározza. A lárva testté, emberré akkor válik, ha rajta a lelki élet színei, az ösztönök ritmusai, az akaratok mozgalmasságai egyéni életpírban, melegségben áttörnek. Akkor minden izom, minden ideg, minden képzet szinte egy pontban fut össze és egy benső pontból indul ki. A tér mögött a térnélküli; a mennyiség mögött a minőség s a térnélküli áll. Az énből, annak mineműségéből buggyan föl minden gondolat, minden cselekedet. És erről a gondolattal, akarattal megáldott készakaratos lényről mondjuk „ember”. Valóban csak az ember a saját s igaz életének kovácsa, csak ő maga az erejének érzésében alkotó és cselekvő lény. Foszd meg őt a gondolkodástól, az akarattól, már többé nem felelős ember.

Érzem, hogy ellentétben vagyok a kor bölcselőinek kilenczted részével, tudom, hogy kiváló elmék mindent, az embert is, egyetemes szempontokból, általános világtrendből, egyetemes törvényszerűségekből ítélnék meg. Az ember sorsát, gondolkodását, érzését, akaratát, minden testi és lelki működését a meghatározottság, az előrerendelés szemüvegén nézik, de én ebben a gondolatban nem tudok megnyugodni. Az anyag tehetetlensége mellett a gondolatnak és a cselekvésnek szabadságát, amannak durvasága, restsége mögött ennek eleven mozgalmasságát szemlélem. A természet egész útjában oly óriási erőfeszítést érzek ki, amely a mechanizmus helyébe az önkényességet, az automatizmus fölé az egyéniséget ülteti. A szervetlen anyagnak átszervesítése, a növényi tenyészésnek megérzékiesítése, az érzéki ösztönöknek átlelkesítése oly világfolyamat, amely az öntudatnak, az egyéni ráélmelésnek és a nagy felszabadulásnak útját törli, egyengeti.

És az egész emberiség történetében is ugyanezt látom. A primitív embernek útja a történelmi haladás hosszú vonalában elvezet a természet, a megszokás, a rabszolgaság igája alól való erkölcsi és szellemi felszabaduláshoz s ahhoz a ponthoz, mikor az ember magát igazán

embernek, egyénnek, a mindenség legnagyobb értékének tekinti. Ezen belátással kapcsolatban pedig rágondol végül arra is, hogy önmagából alkosson valamit, szép, tökéletes, ösztönein és a külvilág szokásain uralkodó Ént. Ez pedig mind a lelki, az erkölcsi szabadság megvalósításának útja.

Természetesen, ha valaki az emberben csak a növényi és az állati életnek folytatását látja, az vak marad az ember legnemesebb képességei és megnyilvánulásai iránt. Vak marad a gondolatvilág s a gondolatok nagy ereje iránt. Akik folyton az állatot keresik magukban, meg is találják azt bőven, de elhanyagolják az igaz emberit. Akik csak az állatot fejlesztik ki izmaikban, érzékeikben, jó állatokká nőnek ki, de sohasem öltik magukra az eszményi ember szép típusát. Mert lehet valaki állatias ember, egészséges állatember, de akkor még nem a valódi ember. A több embert nem az érzéki és állati életből, hanem a szellemi képességekből kell kigyúrnunk. Pascal legszebb gondolata, hogy „nagyon veszedelmes dolog egyre csak azt észrevétni az emberrel, mennyire hasonló az állathoz és rá nem mutatni, mi az ő igazi nagysága”. „Minden méltóságunk a gondolatban gyökeredzik. Innen kell felemelkednünk és nem a térből és időből. Dolgozzunk azon, hogy helyesen gondolkodjunk. Ez az erkölcs alapelve”.

Valóban a gondolatból kell kiindulnunk s nem növényi, állati életünkből, ha emberi egyéniségek akarunk lenni. Nem a nagy, erős érzéki test az ember egyéniségének kifejezője, de a lélektől, a gondolatoktól átsugárzott test. Az a test, amely hajlékonyá vált a lélek uralma, annak melegítő, átnemesítő érintései alatt s kifejezésre hozza minden mozdulatában, vágyaiban, törekvéseiben a lelkes, a gondolkodó embert.

Természetesen a növénynek, az állatnak is van akarata, de ez az akarat az érzékek ösztönösségéből fejlődik ki. Az érzéki embernek is van akarata és ész nélkül is elédegel úgy, mint az állat. De emberi akarata csak a gondolkodó embernek van. Csak a gondolat sugárzása töri meg az érzékek és ösztönök vak követeléseit; csak a gondolat veti rájuk hálóját és tereli az állatias ösztönöket az ész törvényeinek mesgyéjére.

Súlyos következmények folynak innen. Ha valaki a gondolatot pusztán élettani jelenségnek tekinti, akkor neki a gondolat is a természeti törvények vas szükségszerűsége szerint folyik le. De ha a gondolat más, mint az anyagi világnak megnyilvánulása, amint azt mi láttuk, akkor a gondolat szabadsága birtokba veszi az állati ember érzéki ösztönösségét és saját céljainak teljesítésére kényszeríti azt. Így fejlődik ki az emberben a jellem és az egyéniség.

Nem az állati akarat tehát a jellem, az egyéniség lényege, hanem az emberi, a lelkes akarat. Ez az akarat pedig sokkal közelebb áll a gondolkodáshoz, mint az érzéki ösztönökhöz. S mennél több benne a lélek, annál több benne a jellem és az egyéniség.

Rámutattam már arra egy más művemben, hogy az akarat sokkal inkább lelki, mint testi működés. S az egyéniség vagy személyiség kérdésében is inkább az ember lelki, mint testi életére tekintünk. Az egyéniség, a személyiség a lelkes akaraton épül föl; a célt kitűző, az eszmények felé törekvő elmének tervei szerint nyer alakot, kifejezést. Mennél lelkesebb lények vagyunk, annál lelkesebb akaratunk is és annál több lelkes elemből szövődik ki egyéniségünk, jellemünk.

Kit szoktunk mi jellemnek, egyéniségnek nevezni? Bizonytal nem az állatias, az érzékies életet élő embert, hanem akinek életében, gondolataiban, érzéseiben magasabb szempontok, eszményi irányzatok, egyetemes, önzetlen törekvések valósulnak meg. Az egyéniség, a jellem a mi szemeinkben nem a természetnek terméke, hanem gondolkodó, a lelkileg kiművelt, az érzéseiben, vágyaiban megtisztult Énnel megizmosodása. De ilyen Én a természet kezéből nem kerül ki.

A természet önző, keresi, ami neki jól esik, ami neki hasznos. Csak az ész növi ki magát az alacsony, a kiskörű hajlamokból. Az érzéki akarat hajlamokat, szenvedélyeket hízlal az emberben; az ész az indulatokat saját céljaira, nemes törekvéseinek elérésére meghódítja. A természet az egyén hasznát, érdekét keresi; az értelem az erkölcsi és a társadalmi renddel

párhuzamosan akar működni. Aki természetének ösztönzését követi, elveszíti önuralmát; a lélek ellenben belátással fegyelmez és jellemet fejleszt.

Le kell mondanunk azon nézetről, hogy a jellem a természet ajándéka. A jellemet és egyéniséget a természetből a gondolatok, a megfontoló, a tervező elmélyedések és belátások gyúrnak ki. Mert a gondolatok erők, majd felrázzák a természet ösztöneit, majd mérséklük és irányítják. *A gondolatok pedig a lélek mélységeiből fakadnak*, amelynek színei, hajlamai, képességei a gondolatokban, az eszmékben kipattannak, a testben megrögződnek, az egyéniségben kivirágznak, a jellemes cselekedetekben pedig gyümölcsöznek.

Volt idő, mikor a puszta természetlátás emberben, jellemben, egyéniségben csak az ősi ösztönöket dicsérte, ápolta, nevelte. Célul tűzte ki, hogy a természet szűzies kifakadását, növekedését, megerősödését semmiféle gondolati, értelmi elemmel nem szabad megakadályozni. Ez túlzás. A természet az emberi élet és lényeg alapja. Helyes! De a természet útjain vadvizek bugyognak föl, helytelen és egészségtelen hajlamok törnek elő, szenvedélyek lángolnak föl. Az élet nagy tapasztalatai, értékei nyújtják azokat a nevelő gondolatokat, amelyek az elposványosodást felszárítják, a hajlamokat, szenvedélyeket új és egészséges természeti erők felszabadításával egyensúlyozzák! Nemcsak a külvilágban nő gyorsabban a gaz, de a belső világban is. A nemes gondolatok pedig egyrészt gyomlálnak, másrészt a jellemes, a helyes természeti képességeket életre ébresztik és megnövelik.

De ez nem a növényi vagy állati élet útja! Ez az embernek munkája. Nem az ösztönök és érzékek unszoló nógatása, *de a megfontoló léleké* és törekvéseké. Csak az ember gyűjti össze a letűnt századoknak gondolatait, hogy azokon tovább gondolkodjék, elmélkedjék s a levont tanulságokat öntudatos életébe beleszője! Minden érzés, minden nagy indulat, minden szenvedély, amely a múltban valami nagyot létesített, alkotott, a jelenben élők számára gondolatok, visszaemlékezések alakjában ragadható meg. Ezek a *gondolatok* gyullasztanak ki belőlem érzéseket, nagy és nemes tetteket, ezek a gondolatok idomítanak ki a még szintelen emberi természetből egyéniségeket, jellemeket.

Így történik a múlttal való érintkezés. A gondolatok feszítő ereje hat nemesítőleg, jellemképzőleg az utókorra! És mégis a *mai* gondolat és a mai vágyak mégsem egészen a tegnapiak. Mert a mai ember sem a tegnapi. A múltból nevelkedő mai emberek megtartják egyéniségüket és a múlt színei csak egyéniségük egy részét alkotják. Ezért nincs sohasem teljes egyformaság sem a történelemben, sem az embereken! A folyton gazdagodó élet egyre színesebb jellemeket alkot és egyre bonyolultabb törekvéseknek töri föl útját.

Ám ez is csak ott lehetséges, ahol nemcsak tenyészéleti és érzéki erők, de lelkes erők, egyéni törekvések, készakaratos jellemek fakadhatnak! A növényi és az állati élet egyhangú ösztönösségébe az embernél belesodródik a lélek ereje, amely magasra röppen föl és bámulatos színes világot szór szét az életbe egyéniségek, jellemek alakjában!

A lélek legmagasabb kifejezése a jellem, az egyéniség, a személyiség! A teljes egyformaságnak, az anyag tehetetlenségének ellenképe. Oly távolságban van a kettő egymástól, mint a tiszta tehetetlenség és az önmagára gondolt, önmagát kormányozni tudó, célokat kitűző és megvalósító öntudat.

Az emberi fejlődésnek itt a csúcsa! Minden tudat öntudattá s minden öntudat egyéniséggé vágyik kialakulni. Az emberiség ezen a hegyháton törtet fölfelé s törekvésének célját akkor érne el, ha az értelmes természet mindenkiben ily magas fokot érne el.

Eléri-e ezt valaha az emberiség, a titkok titka. Csak egy bizonyos, hogy amely pillanatban az egész emberiség a lelki és az erkölcsi érettségnek ily magaslatára emelkedik, az érzések, a vágyak, a gondolatok sokkal nemesebb, sokkal szentebb, sokkal emberesebb légkörében fognak mozogni. Az az időpont az alsóbbbrangú erők és ösztönök meghódolását és a tiszta lelki képességek és törekvések győzelmét és felszabadulását jelentené.

Álom-e ez vagy elérhetetlen eszmény, ki tudja? De hinnünk kell és dolgoznunk kell, hogy a lélek vágyai teljesüljenek és uralma az anyagvilág fölött teljes legyen...